

Bihari Mihály:

POLITIKAI ERTEKREND

Az érték a társadalomfilozófia és a többi társadalomtudomány - így az etika, a jogtudomány, a politikatudomány, a közgazdaságtan - legelvontabb kategóriája. Azok közé a társadalmi jelenségek közé tartozik, amelyek makacsul ellenállnak a definiálási kísérleteknek.

Ráadásul - akár bevalljuk, akár nem - az érték definiálása, mibenlétének kifejtése már maga is értékválasztás alapján történik. E mögött az értékválasztás mögött a mindennapi lét nagyon is profán, könnyebben megragadható és definiálható összefüggései - magatartást, gondolkodást, választást, döntést meghatározó jelenségei vannak -, mint az érdekek, a szükségletek, az előítéletek, a szokások, elfogadott normák, világnézeti elemek.

Az értékek mindezeknek a személyiségi összetevőknek a lényegét, rendkívül absztraktnan megfogalmazható fő irányát, célját, tartalmát adják. Az értékek objektiválódásának bonyolult folyamatában szinte elszakad az elvontan megfogalmazott érték konkrét társadalmi alapjától, mintegy függetlenedik tőle és mint minden objektiváció relatív önállóságra tesz szert. Az értékek elsajátítása, elfogadása és belsővé tétele, magatartást meghatározó funkcionálása során szinte feloldódik, eltűnik, "túlkonkretizálódik" absztrakt tartalmához képest a közvetítések bonyolult rendszerében. Az értékek objektiválódása és az értékek érvényesülése a mindennapi lét konkrét emberi cselekvéseiben, sokszor elfedik azt a bonyolult mechanizmust.

amelynek során az értékek a konkrét egyének és közösségek mindennapi tevékenységei által - szükségletek, érdekek, beállítódások, érzelmi hatások történetileg kondicionált rendszerében - objektiválódnak, elvont tartalommal és formában megfogalmazódnak és ugyanilyen bonyolult közvetítés keretében interiorizálódnak és visszahatnak keletkezősi szinterükre, a mindennapi létre.

A marxizmus értékfelfogása

Bár igaz az, hogy ahány szerző, annyi értékfelfogás létezik, azonban ez nem jelenti természetesen azt, hogy ne lenne viszonylag jól körülhatárolható képünk az értékek világáról.

Ha az értékek legalapvetőbb jellemzőit sorra vesszük, akkor ha nem is definíciót, hanem inkább keletkezésük, hatásuk és érvényesülésük vázlatos magyarázatát adva, a következőket emelhetjük ki:

1/ Az értékek társadalmi és történeti kategóriák. Az értékek világa történetileg egyre gazdagabbá és differenciáltabbá válik. Az alapvető értékek (az emberi élet, a szabadság, az egyenlőség stb.) mellett, valamint az alapvető értékekből levezetett szekunder, leszármaztatott értékek egyre gazdagabb és differenciáltabb rendszere épül ki a társadalomban. Így a biztonság, a részvétel, a közéletiség, a humanizmus, a béke, az információhoz hozzájutás stb. értékei.

Az elvont értékek elvek, célok, általános követelmények formájában fogalmazódnak meg, megőrizve történetileg állandónak bizonyuló értéktartalmakat és új és új tartalmakkal bővítve azokat.

A félelem és kiszolgáltatottság nélküli élet, a szociális biztonság értékei természetesen csak az élet

és szabadság legalapvetőbb értékeinek bizonyos fokú garantálása után jelenhetnek meg.

A béke mint objektív érték, végig kísérhette az emberiség történetét, de a békéhez mint az emberi élet megőrzéséhez fűződő kollektív joga az emberiségnek akkor vált elementáris erejűvé, mindent megelőzően fontos értékévé, amikor eljutott az emberiség oda, hogy két-három ország politikai-katonai vezetésének döntésétől függ az egész emberiség léte vagy történelmi pusztulása.

2/ Az értékek társadalmi objektívációk, konkrét másodlagos céltételező tevékenységek eredményeként jönnek létre, fogalmazódnak meg. Az értéktételezés eredményeként objektíválódott érték bizonyos értelemben leválik és elkülönül a tétételezőktől. A későbbi nemzedékek számára az objektíválódott értékek már mint készen talált, elsajátítandó követelmények rendszere létezik, magatartásuk és tevékenységük számára keretet, korlátot, de méginkább tartalmat, irányt meghatározó objektívációs rendszerként hatva.

3/ Az értékek a mindennapi lét folyamataiban keletkeznek, mint speciális tudati objektívációk, amelyek a mindennapi lét folyamatainak alapvető regulátorai és a mindennapi lét minőségét meghatározó elemek.

4/ Az értékek világának hordozói a közösségek. A közösségek teremtik, tétélezik, fogadják, sajátítják el a szocializáció keretében az objektíválódott értéket, építik le és utasítják el korábbi nemzedékek értékrendszerét, folyamatosan megőrizve és egyúttal átalakítva a közösségek értékrendszerét.

Az értékek csoport-közösségi jellegű és minőségű összetevői a mindennapi létnek. Az egyén értékrendszere csak mint valamely közösség/közösségek fagjának érték-

rendszere alakul ki és létezik. A társadalom értékrendje pedig a közösségek értékeinek hierarchizált rendszerként létezik csupán.

5/ Az objektiválódott értékek alapvető funkciói:

- a. Az egyének és a közösségek magatartásának meghatározása, döntéseik irányítása, egész tevékenységük befolyásolása.
- b. Az érték mindig értékmérőként is funkcionál mások és a saját magatartás és annak eredménye megítélésében mint a felelősség alapja, mércéje.
- c. Az érték, a ténylegesen érvényesülő értékek rendszerre az életminőség meghatározója, egy adott társadalom mindennapi életének minőségét mutatja meg.

6/ Az értékek a társadalom objektiválódott magatartásirányító rendszerének alapvető elemei, a normák (jogi, politikai, egyházi, szervezeti stb.), a viselkedési minták, az objektiválódott előítéletek, a közvélemény, a kollektív érzelmek és hiedelmek mellett. Az értékek "át-hajlanak", lebontódnak, konkretizálódnak ezekben a magatartásirányítóokban és a mindennapi életben mintegy közvetett módon, határozottan befolyásolják, meghatározzák az egyének magatartását.

Az objektiválódott magatartásirányítók az egyénekből mint interiorizált magatartásirányító rendszerek funkcionálnak, így az interiorizált értékek a szubjektum magatartásirányító rendszerének részeként funkcionálnak, azoktól és az egyén érdekeitől és szükségleteitől elválaszthatatlanul.

7/ Az értékek rendszert alkotnak, kölcsönösen feltételezve egymást, összekapcsolódva más értékekkel. Az értékrendszerek - az objektiválódott, a közösségek kollektív tudatában megőrzött és hordozott értékek éppúgy, mint az egyének tudatának részeként létező szubjektív érték-

rendszerek

- hierarchizáltak
- heterogén tartalmúak és
- történetileg változóak.

Minden, a közösségek által megőrzött és érvényesített értékrendszernek vannak alapvető, elsődleges értékei, standardizált követelményei, amelyek hierarchikusan az elsődlegesek és a többi (szekunder, leszármaztatott) értékekkel (legalábbis nagyrészt) koherens rendszert alkotnak.

A társadalmak értékrendszere alapvetően társadalmi formációkhoz kötött, formációspecifikusan hierarchizált. Így például a szocializmus megőrzi, de másod-, harmadrendű értéként és formációspecifikus tartalommal, korábbi formációkban elsődleges jelentőségű értékeket.

A társadalom értékrendszere természetesen és megszüntethetetlenül heterogén, ami a sokféle csoport, réteg és közösség létevel függ össze. A közösség egyik alapvető jellemzője, hogy viszonylag elkülönült érték és normarendszere van. Az eltérő etnikai, vallási, kortársi, politikai-világnézeti csoportok értékvilága az antagónisztikusan eltérő és összeegyeztethetetlen különbözőségektől, az egymástól csak relatíve elkülönülő, egymást kiegészítő vagy egymáshoz viszonyítva indifferens különbségekig terjedhet.

De egy adott közösség értékrendszerében is - minél inkább a másod, harmadrendű leszármaztatott értékeket vizsgáljuk - találunk eltéréseket, a rendszer alapvető koherenciáját fel nem rugó, de határozottan ellentmondó elemeket.

8/ Az érték legelvontabb filozófiai lényege - Marx írásai, Lukács György, Márkus György és Heller Ágnes értelmezése alapján - mindaz, "ami az ember nembeli lényegéhez tartozik, és ami közvetve vagy közvetlenül hozzájárul a nembeli lényeg kibontakozásához... mindaz, ami bármely szférában a mindenkori jelen állapothoz képest gazdagítja ezeket a lényegkomponenseket: értékek tekinthetők, s ellenkezőleg mindaz, ami az egy adott lényegkomponens fejlődésében elért fokot közvetlenül vagy közvetve visszavonja: nemértéknek (Unwert)"⁺ minősül.

9/ Az értéket mindig ellentétével - negatív párjával együtt lehet definiálni. Az értékek mint érték és negatív érték kategória párjai azonosíthatók, írhatók körül.

A politikai értékek világából nézve a példákat, a legfontosabb érték/negatív érték párok a következők: szabadság-elynyomás, egyenlőség-egyenlőtlenség, demokrácia-diktatúra, humanizmus-embertelenség, béke-háború, korlátozott és ellenőrzött hatalom - abszolút hatalom, osztott hatalom - koncentrált hatalom, sajtószabadság-cenzúra, a sokféleség tolerálása - monolitikusság, nyílt politizálás - titkosított politika, biztonság-kiszámíthatatlanság, közéletiség - politikai közömbösség, önkormányzat - a központi hatalom abszolút ereje, személyi függőség - intézményes függőség, jogszerűség - jogi nihilizmus, részvétel-közömbösség, nyitottság-dogmatizmus, kollektivitás-individualizmus stb.

⁺Heller Ágnes: Érték és történelem. Bp.1969. 12.o.
Az ember nembeli lényege és lényegi erői - Márkus György
Marx írásainak értelmezése és elemzése alapján:
- a munkavégzés és a céltételezés; - a szabadság, - a tudatosság, - az univerzalizálás, - a társadalmiság.
Lásd: Márkus György: Marxizmus és "antropológia". Bp.
Akadémia Kiadó 1971.

Az érték pozitív tartalma csak negatív párjával együtt érthető meg igazán, és együtt segítenek eligazodni a választási, döntési szituációkban. Nagyon sok félreértés adódik a hamis értékkategória-párok szembeállításából. Így például gyakran állítják szembe egymással a centralizációt és az önkormányzatot. Holott a centralizáció ellentéte nem az önkormányzat, hanem a decentralizáció és egyik sem érték, hanem hatalomszervezési elv. Ezek együttes alkalmazása, harmonizált egységük hatalomstabilizáló szerepet tölt be, míg bármelyikük eltűlése torzítja a hatalom rendszerét.

Az önkormányzat ezzel szemben valódi értéke a politikai szférának, amelynek keretében sajátosan ötvözhető és érvényesíthető mind a centralizáció, mind a decentralizálás hatalomszervezési módszere. Az önkormányzat mint érték negatív párja a helyi hatalom megszüntetése, kizárása. Persze vannak rendszerek, amelyekben a centralizáció értékévé válik, de ez már az értéktorzulás egyik speciális esete, amikor egy hatalomszervezési elv és módszer, egy metodika értékévé tételeződik. Így a demokratikus centralizmus pártszervezési módszere is érték- és szervezési torzuláson ment át a kommunista pártok történetében. A centralizáció, ami szervezési elv, egyrészt szertelenné vált a decentralizáció elvének, a centralizációt korlátozó szerepének megszüntetésével, másrészt a centralizáció vált értékévé, mindenáron megőrzendő, a hatalom legfőbb kincsévé, a hatékonyság egyetlen biztosítékává. A demokrácia, ami pedig a valódi érték, módszeré, szervezési elvé, stílussá fokozódott le, amit lehetetlen szűkíteni, tágítani, alakítani.

E felfogás szerint mivel a demokrácia nem lényegi érték, ezért annak megsértése, megszüntetése nem változtatja meg igazán a hatalom jellegét, illetve a párt működését. A centralizáció viszont már olyan kétségbevonha-

tatlan "értéke", mindent átható sajátja a hatalmi rendszernek, hogy annak megkérdőjelezése a hatalom jellegének, tartalmának, belső karakterének a kétségbevonása, ezért elfogadhatatlan. Ebben az esetben egy speciális értékzavarral állunk szemben, amivel később kívánok részletesebben foglalkozni.

Az érték és annak negatív-érték párjának a pontosítása nemcsak az eligazodást, az értéknek megfelelő magatartás választását, mások tevékenységének a megítélését segíti, hanem a választott értékrendnek megfelelő intézményi rendszer, eljárási módok, szervezési megoldások, jogok és köteleességek rendszerének a helyes kidolgozását és intézményesítését is elősegítik. Így például, ha a hatalom osztoztóságát és a hatalmi tényezők egymás kölcsönös ellenőrzését fontos demokratikus értéknek tartjuk, akkor a hatalomkoncentrációt, mint az előző érték negatív párjának a kialakulását intézményesen, szervezeti fölépítésben és eljárási módszerekben, a jogok és köteleességek rendszerének megállapításában garantálni kell.

Tehát nem elegendő az érték intézményesítése, érvényesülésének elősegítése eljárásokban, szervezeti megoldásokban, jogok és köteleességek biztosításában, legalább olyan fontos a vele ellentétes negatív érték érvényesülésének intézményes megakadályozása is.

Politikai értékrend - politikai értékek

A politikai szféra alapvető értékeinél tágabb érték-szférát jelent a politikailag releváns értékek köre. A politikai értékrend keretébe tartoznak mindenekelőtt az egész társadalom, az adott társadalmi formáció alapértékei. Így a szocializmus mint társadalmi formáció alapértékei: a termelési eszközök társadalmi tulajdona, a dolgozó osztályok és rétegek vezető szerepe, a szocialista

humanizmus, a kollektivitás, a társadalmi egyenlőség stb. Ezek a társadalmi formáció specifikus értékek is politikailag tételezett értékek, ezért részei a politikai értékrendnek. Egyrészt kifejezetten a politikai szférára is vonatkozik, de egyrészt túlmutat azon. A politikai értékrend, vagyis a politikailag tételezett társadalmi értékrend áthatja és meghatározza az egyes társadalmi (gazdasági, politikai, kulturális, oktatási stb.) alrendszerekhez kapcsolódó értékszférák alapvető értékeinek a tartalmát.

A politikai rendszerhez kötődő értékek a társadalom politikai kultúrájának részeként funkcionálnak, a politikai rendszer keretében objektívalódott speciális érték kategóriák rendszereként.

A szűkebb értelemben vett politikai értékek a politikailag tételezett alapvető társadalmi értékekből vezethetők le. A politikai szféra értékrendszerében természetesen élnek és hatnak a korábbi nemzedékek által elfogadott, megerősített, történetileg állandósuló értékek (például az emberi élet, az ember személyisége, az ember szabadsága stb./, és új értékek tételeződnek, válnak olyan objektívalódott értékeivé az adott társadalmi rendszernek, amelyek csak arra a konkrét formációra jellemzőek.

Az egyes társadalmi alrendszerekhez relatíve elkülönült értékszférák kötődnek. A gazdasági, politikai, kulturális, oktatási stb. alrendszerek értékszférai és alapvető értékei között természetesen áthatás, kapcsolódás van. A társadalom fejlettségének egyik fokmérője, hogy az egyes társadalmi alrendszerek sui generis értékrendszerei mennyire különülnek el egymástól, mennyire differenciáltan épültek ki. A politikai rendszer központú szocialista társadalmak értékszférai között elsődleges, túlsúlyos determináló szerepe a politikailag téte-

lezett társadalmi és a szűkebb értelemben vett politikai értékeknek van. Ez a meghatározó szerep úgy is érvényesült - hazánkban is -, hogy a tételezett politikai értékek szinte teljesen kiszorították az egyes társadalmi alrendszerek sui generis értékeit, így például a gazdasági szférából a vállalkozás, a nyereség, a piaci verseny, a piaci és üzleti szolidaritás és megbízhatóság stb. értékeit.

A művészeti-esztétikai értékek helyébe a mozgósítás, a hatékony propaganda, a leleplezés stb. nem esztétikai értékei kerültek. Másrészt úgy is érvényesült a tételezett politikai értékek elsődlegessége, hogy az egyes speciális érték kategóriák (szép-rút, hasznos-káros, igazságos-igazságtalan, erkölcsös-erkölcstelen, demokrácia-diktatúra, szabadság-elnyomás stb.) érték tartalmát megkérdőjelezhetetlen politikai tételezések, interpretációk adták meg. Az érték kategóriák így meghatározott tartalma sokszor teljes relativizmust, értékvesztést és értékzavart idéztek elő, mert például a legrútabb és visszataszítóbb művészi termék a legszebb, az esztétikailag legértékesebb minősítést kaphatta, míg a valóban értékes művészi terméket a "rútság" negatív értékével lehetett elmarasztalni. A társadalom alapértékei alapján közösségi és kollektív társadalom, mindennapi gyakorlatában kollektíva és közösségellenesnek minősítette az állampolgárok spontánszerveződő közösségeit. Az emberi élet védelme, a szabadság biztosítása, az emberi méltóság tiszteletben tartása érték kategóriáinak adekvát tartalma és követelménye a teljes önfeladás, a kiszolgáltatottság elfogadása és az önmegsemmisítés vállalása volt.

Az érték kategóriák tartalmának a teljes átpolitizálása, relativizálása, sőt a pozitív érték kategória tartalmának negatív érték követelményekkel való kitöltése társadalmi méretű értékzavarokhoz, az értékek relatív

lódásához vezetett, és a politikailag tétélezett értékrendszer funkciótlanná, funkcióinak ellátására alkalmatlanná vált. A funkciótlanná vált értékrendszer (elveszítve magatartásbefolyásoló, értékmérceül és felelősségi alapul szolgáló, továbbá az életminőséget meghatározó szerepét) hosszú ideig mint "döglött" norma, cél és ideál rendszer "lebegett" még a társadalom mindennapjaiban, de fokozatosan leépült. A leépülést azonban nem követte egyértelmű, világos és főleg közmegegyezésen, a közösségek által történő visszaigazoláson és megerősítésen keresztül kiépülő új értékrend objektiváldódása. Ehelyett "viszszalopakodtak" elmúlt korok értékei, "rehabilitáltak" kiátkozott értékeket, de főleg a privátszférákban és az értékek világába "benyomultak" sikeres életfilozófiák, leegyszerűsített értékcsökevények stb.

Az értékek világának e történeti átalakulási folyamatában éppen a politikai értékek rendszere és kategóriái relativizálódtak, torzultak el a legjobban, kapcsolódva korábbi értéktorzulásokhoz, felerősítve a hivataltól való félelem és tartás, a mindent felülről várás, a politikától elfordulás mentalitásait, a jóindulatú politikai vezető gondoskodásába vettt reményt erősítve, a "vegyük végre kézbe közösen saját sorsunk intézését" citoyen kuzsija helyett.

A politikai értékek világa nem egyszerűen kiüresedett, funkcióját vesztett tételhalmaz lett, hanem szinte leépült, megszűnt, s helyébe sokszor a legprimitívebb előítéletek, indulatokkal telített túláltalánosító vélekedések vagy cinikusan hangoztatott "életfilozófiák" léptek.

A társadalom politikai értékrendjének történelmi torzulása a politikai hatalom és a vezető réteg tétélezett értékrendjének a torzulásából fakadt. A politikai vezetés

hirdetett és ténylegesen követett értékrendjének a megkettőződése már csak a végső lökés volt a politikai értékek világának lepusztulásához.

Kiépíthető-e, megszilárdítható-e egv a szocializmus társadalmi értékrendjéhez kötődő szocialista politikai értékrend? Minden bizonnyal igen. De amennyire gyorsan lehet lepusztítani egy értékrendszert, annyira lassú az új kiépítése. Az új típusú szocialista politikai értékrend - az értékek objektíválódásának és funkcionálásának társadalmi törvényszerűségei alapján - hosszú történelmi folyamat eredményeként, valódi politikai közösségek keretében és demokratikus reformok politizáló közegeiben alakulhat ki, szilárdulhat meg történelmileg, válhat valóságosan funkcionáló társadalmi objektívációvá, a mindennapi politikai kultúra szerves összetevőjévé.

E sok tekintetben spontán, de sok tekintetben okosan irányítható, felgyorsítható társadalmi objektívációs folyamat sok előzetes és időközben is folyamatosan tisztázandó kérdést vet fel.

A politikai értékek kapcsán a legfontosabb elméleti kérdések, hogy: 1. Melyek is valójában a szocialista társadalom alapvető politikai értékei (meghatározva velük együtt azokat a negatív értékeket, amelyek érvényesülése ellen intézményes garanciákra van szükség)? 2. A politikai vezetés ezeket az értékeket tételjezi és valósítja-e meg? 3. A helyesen tételjezett és a társadalom által elfogadott politikai értékek érvényesülésének (a negatív értékek nem érvényesülésének) intézményes garanciái kiépültek-e? 4. S végül melyek a társadalom politikai közösségeiben valóságosan hozódzott és érvényesített politikai értékek?

E kérdések elméleti megválaszolásáa nehéz és sok időt igénylő, fáradságos kutató munkát feltételező fel-

dat. E tanulmány keretében csupán az első kérdés megválaszolására tesztek kísérletet, megpróbálva röviden - ezért kissé talán vázlatosan - kifejteni, hogy véleményem szerint melyek a szocialista társadalom alapvető politikai értékei.

A szocialista társadalom alapvető politikai értékei

A politikai szféra alapértékei, a történetileg kialakult objektivációk, viszonylag állandó tartalmi összetevők mellett koronként, társadalmi formációnként változó-pontosuló elemek is találhatóak.

Az alapértékek, azok politikailag interpretált tartalma és tényleges érvényesülésük alapvetően meghatározóak, karakterizálják egy adott társadalom politikai szféráját. Az alapértékek és a belőlük lezármaztatott értékek hierarchizált és történetileg változó rendszert alkotnak.

Az objektiválódott politikai értékek normatív természetű (általánosan kötelező és megsértésük esetén szankcionált) másodlagos céltételezések rendszere. Sollen jellegük miatt bizonyos értelemben azt a kívánatos, elérhető, teljesülésre váró, absztraktnan megfogalmazott politikai követelmények rendszerét alkotják, amelyek a legfőbb tartalmi jellemzői egy politikai rendszernek. A politikai értékek a politika reálfolyamataiból absztrahált objektivációk, amelyek viselkedés regulátorként, értékelési/önértékelési alapként és a társadalmi-politikai szféra minőségét meghatározó társadalmi összetevőként funkcionálnak.

A szocialista társadalomra vonatkozó tudományos nézetekből, a tételezett politikai programokból absztrahálva a szocialista társadalom alapvető politikai értékei: 1. a szabadság, 2. az egyenlőség, 3. a demokrácia, 4. az igazságosság, 5. a humanizmus, 6. és a béke.

Szeretném ismét hangsúlyozni, hogy ezek a politikai szféra alapértékei, s nem az egész társadalmi formáció értékei, továbbá, hogy politikailag tételezett értékek, és egy külön vizsgálat tárgya lehet a valóságosan érvényesülő értékek elemzése, végül, hogy ezek a politikai szféra alapértékei csupán, amelyekre ráépülnek az alapértékekből levezetett értékei a politikai szférának.

Mivel az érték negatív érték kategória párjával együtt definiálható és elemezhető, ezért célszerű ezeket is felsorolni: 1. a szabadsággal szemben az elnyomás, a hatalmi önkény; 2. az egyenlőséggel szemben a társadalmi és a politikai egyenlőtlenség; 3. a demokráciával szemben a diktatúra; 4. az igazságossággal szemben az igazságtalanság; 5. a humanizmussal szemben az embertelen politika; 6. a békével szemben a háború a negatív érték kategória-pár.

Természetesen nem elegendő az érték/negatív érték kategória-párokat megnevezni, legalább olyan fontos azok tartalmának értelmezése, kibontása, lehetőleg szabatos definiálása is.

I. A politikai szabadság

A szabadság a legősibb és legelemibb követelménye az embernek mint társadalmi lénynek, a társadalmi élettevékenység minden dimenziójában (gazdasági, politikai, kulturális, oktatási, etnikai, nemzetközi hatalmi stb.) funkcionáló érték kategória. Történetileg a mindennapi "elnyomás kis köreiben" érvényesülő kiszolgáltatottsággal, megalázó alávetettséggel szembeni követelményként fogalmazódik meg a szabadság értéke, később az intézményesült helyi és központi hatalom elnyomásával, az abszolutizált központi hatalom korlátlan érvényesülésével szemben válik alapvető értékke a szabadság. De történetileg fogalmazódott meg az egalitáriánus közösségi

diktatúrával szemben is a politikai szabadság erénye és a modern párt-állami bürokrácia mindenhatóságával szemben is a politikai szabadság mint alapvető politikai érték.

A politikai szabadság alanyainak köre történetileg bővült ki: az egyéni szabadság mellett megjelent a közösségek szabadsága, majd a szervezetekbe tömörült állampolgárok és az államok szabadságának követelése.

A politikai szabadság relációi a politikai szabadság alanyainak egymás közötti és mindenirányú kapcsolatában léteznek. A politikai szabadság mindenoldalú biztosítása és érvényesülése, a politikai szabadság alanyainak bonyolult kapcsolatrendszerében, differenciált és egymást kölcsönösen ellensúlyozó politikai szabadságjogok és köteleességek rendszerét tételézi fel. A politikai szabadság legfontosabb relációi:

- a/ az egyének egymás közötti viszonya,
- b/ az egyének viszonya közösségeikhez,
- c/ a politikai közösségek egymás közötti kapcsolata,
- d/ az egyének és a politikai közösségek viszonya az intézményszerű (helyi és központi) hatalom szervezeteihez,
- e/ az egyének és a politikai közösségek viszonya a saját/nem saját politikai szervezetekhez (pártok, egyesületek, mozgalmak stb.),
- f/ a politikai szervezetek viszonya az intézményszerű hatalom szervezeteihez,
- g/ az államok viszonya egymáshoz.

A politikai szabadság értékeinek érvényesülését e relációk mindegyikében jogok és köteleességek normatív rendszere keretében kell garantálni.

A politikai szabadság relációi természetesen nem egyenlő értékűek, történetileg is fokozatosan váltak a

politikai élet mindennapi relációivá. Ha a politikai szabadság értéke valamelyik relációban súlyosan eltorzul, megsértik, az óhatatlanul kihat a többi relációra is. Ezért is van alapvető jelentősége annak, hogy a politikai szabadság összes relációit számba vegyük, a jogok és kötelezettségek egymást kölcsönösen feltételező rendszerében garantáljuk a politikai szabadság értékének érvényesülését és ellentétének, a hatalmi önkénynek, a kiszolgáltatottságnak, az elnyomásnak a megakadályozását.

A politikai szabadság alanyait és relációit viszonylag könnyebb tisztázni, mint a politikai szabadság tartalmát. A politikai gondolkodás, a filozófiák és programok vitáinak központi kérdése volt mindig a szabadság általában és annak részeként az egyes szabadságdimenziók (gazdasági, politikai, vallási, oktatási, nemzeti-etnikai szabadság stb.) tartalma.

Nemcsak a politikai szféra szabadság-relációi, de a társadalmi lét szabadságszférái is feltételezik és determinálják egymást. Az egyes létszférák szabadságértékeinek történelmi kibontakozása (vallási szabadság, politikai szabadság, nemzeti-etnikai szabadság, oktatási-kulturális szabadság, gazdasági-tulajdonosi szabadság, társadalmi szabadság) és a szabadság-értékek hierarchiájában elfoglalt helyük fordított. A történetileg később megfogalmazódó/megvalósuló szabadságértékek garantálják a történetileg előbb megfogalmazódott szabadságértékek érvényesülését.

A szocializmus elméletében ezért is kerül előtérbe a társadalmi méretű szabadság, és annak túlsúlyos összetevője a gazdasági lét szabadságát biztosító tulajdonosi szabadság követelése, mint amiből eredhet a magántulajdon sajátos szabadsága által már nem korlátozott, a társadalmi tulajdon szabadságértékére épülő

politikai, vallási, oktatási, kulturális, nemzeti stb. szabadság. A szocializmus alapvető szabadságértéke tehát túlnő a politikai szférán és a társadalmi-tulajdonosi szabadságérték érvényesülése szab határt, illetve tágítja ki és biztosítja a szűkebb értelemben vett politikai szabadságértékek érvényesülését. Ilyen értelemben azt mondhatjuk, hogy a szocialista politikai rendszer alapvető szabadságértéke: a társadalmi-tulajdonosi szabadság. A társadalmi-tulajdonosi szabadság érvényesülése pedig feltételezi az alapvető termelési eszközök feletti tulajdonlás hatalmi jogosítványainak a "visszavételét" a társadalom politikai közösségei által.

A társadalmi-tulajdonosi szabadság politikai érték-tartalma az alapértékek összességéeként is megfogalmazható, vagyis mint a politikai szabadság és egyenlőség érvényesülése, a tulajdonosi-politikai jogok és kötelezettségek demokratikus hatalmi rendszerének működése, a társadalmi igazságosság és az emberközpontú politika humanizuskövetelményeinek megvalósítása, az emberiség fennmaradását biztosító béke értékének a megőrzése. A politikai szabadság alapértéke a szocializmusban lényegileg azzal az érvényesítendő, kívánatos tartalommal jelölhető, hogy a társadalom egyénei, közösségei és szervezetei minden szabadság-relációban résztvehessenek a társadalmi-tulajdonosi jogok gyakorlásán keresztül a társadalmi reprodukciós folyamatok hatalmi-uralmi jellegű irányításában. Az ebből való kizárás, kirekesztés, a részvétel hatalmi jellegű korlátozása - bármely szabadság-relációban - ellentétes a szocializmus tételezett politikai alapértékével.

A társadalmi reprodukció sajátos, a társadalmi-tulajdonosi jogosítványokon keresztül megvalósuló tartalma a politikai szabadság - részben történetileg már

kidolgozott szabadságjogok és szabadság-intézmények megőrzését, részben újtipusú szabadság garanciák - érvényesülését tételezi fel, a politikai szabadság különböző relációiban.

A politikai szabadság garanciái lényegileg a törvényileg kidolgozott és intézményesült emberi és állampolgári jogok rendszerének keretében foglalhatók össze. Így a szocializmus alapvető politikai szabadságértékének érvényesülését biztosító leszármaztatott politikai szabadságértékek:

A politikai életben való részvétel szabadsága.

A politikai hatalom gyakorlásában való részvétel elsősorban a döntések kialakításában való részvételt jelent egyének, közösségek és szervezeteik által.

Az irányítók, a vezetők, a képviselők felválthatósága olyan szabadságérték, amit a rotáció elve és az azt elősegítő jogintézmények és szervezeti-eljárási módszerek rendszere hivatott biztosítani. A hatalmi pozíciók felválthatósága és nyilvános versengése keretében való betöltése a társadalmi méretű közéletiség és a kollektív hatalomgyakorlás politikai értéke, egyúttal egyik garancia a személyi hatalmak intézményesülésének elkerülésére.

A nyilvános politizálás és a politikai nyilvánosság funkcióiban nem korlátozott működése a politikai szabadság értékösszetevője. A titkosított politizálás, a bürokratikus nyilvánosság az információ értékeitől fosztja meg az állampolgárokat, politikai kiskorúságra, szellemi függőségre, a "gondoskodó, mindentudó" hatalom "atyai" gondoskodására kárhóztatva a társadalom tagjait és közösségeit. Az állampolgár részéről az informálódás szabadsága, a politikai-hatalmi szervek részéről az információadás kötelezettsége az informáltság feltétele, egyúttal

a politikai döntések meghozatalában való részvétel biztosítója is. Az információ szabadsága és az információ kötelezettsége azonban együtt kell, hogy járjon a "gondolatok gyülekezési szabadságának" (Páskándi Géza) garantálásával is. Nyilvános politizálás csak a politikai nyilvánosság intézményeinek (sajtó, rádió, televízió, gyűlésezés stb./ szabad felhasználása útján képzelhető csak el.

A politikai közösségek szerveződésének biztosítása, sőt elősegítése a politikai szabadság értékösszetevője. A politikai élet kitüntetett alanyai nem az egyének, nem a társadalom, hanem a politikai közösségek. Ma, amikor már túlságosan is szervezetközpontúvá vált a modern politikai élet, a politikai közösségek jelentősége nem szűnt meg, de az igaz, hogy szerveződésük folyamata, működésük mechanizmusa, a politikai hatalom intézményrendszeréhez való kapcsolódása átalakult. Előtérbe kerültek részben a szervezetekben (pl. pártokon) belüli közösségek, részben a szervezeteken kívüli politikai közösségek. A közösségszervezés szabadságának korlátozása lényegileg a politika igazi alanyává válást akadályozza meg, a politika potenciális alanyait egyenként izolálja vagy feloldja a mammut politikai szervezetek tömegében.

Az önkormányzat mint politikai érték, elválaszthatatlan a közösségek lététől. A közösségek csak az önkormányzat elve-értéke alapján működnek, és az önkormányzatok valódi politikai közösségekre támaszkodva életképesek csak a centrális hatalom nyomásával szemben. Közösségi létről önkormányzati jogosítványok nélkül nem beszélhetünk, a politikai közösség önkormányzati jogosítványai révén válik (helyi vagy központi) hatalmi tényezővé a politikai életben. Az önkormányzat nem zárja ki a közösségen belüli korlátozott hatalomkoncentrációt, a hatáskörök bizonyos mértékű centralizációját és kül-

döttek, választott vezetők és kollektívák közösségtől származtatott hatalmát. A közösségek rendszerében minden önkormányzat hatalma korlátozott a többi közösségi önkormányzathoz és regionális, illetve az országos hatalomhoz képest. Az elszigetelt és acsarkodó közösségi önkormányzatok laza hálózata rendkívül bomlasztó és a politikai életet szétziláló képződmény. Ennek elkerülésére a helyes ellensúlyozó és kiegyenlítő értékelv nem az abszolút központi hatalom, hanem az elkülönülhetőséget megtartó, de távlatosabb érdekek által összekapcsolt, tehát közös érdekek által integrált közösségek rendszere, amely egyúttal az erős (az önkormányzatokat is bizonyos mértékig korlátozó) központi hatalom alapja is. Miután a politikai tagoltság alapja az érdekelttség, és az érdektagoltság a közösségek tagolt rendszerét feltételezi, ezért minden demokratikus politikai rendszer arra kell, hogy törekedjen, hogy az érdekközösségek minél inkább megmutatkozzanak a mindennapi politizálás színterén, döntéshatóságuk megvalósítása során egyértelművé váljanak a közöttük meglévő érdekkonfliktusok éppúgy, mint azok a távlatosan vagy elvontabb közös érdekek, amelyek a stabil és kiszámítható érdekszövetségek, politikai konszenzusok alapjai lehetnek.

A hatalom osztoztottsága az ellenőrizhetetlen hatalomkoncentráció elkerülésének, a kizárólagos és felvált-hatatlan hatalmi pozíciók kialakulása megakadályozásának garanciája és politikai értéke. A társadalmi méretű hatalomkoncentráció és a hatalom kizárólagos birtoklása ellentmond a társadalom megszüntethetetlen érdekközös-ségi réteg tagoltságának és a kollektív hatalomgyakorlás, továbbá a közösségek önkormányzati hatalma érvényesülésének. De ezeken túl a hatalomkoncentráció és a kizárólagos hatalom társadalmi méretű érvényesülése ellentmond, illetve akadályozza lényegileg az összes politikai

szabadságérték (beleértve a társadalmi-tulajdonosi szabadságértéket is) érvényesülését is. A társadalmi méretű hatalom koncentráció megszünteti horizontálisan az egyes hatalmi összetevők, befolyásoló szférák önállóságát, de vertikálisan is "felszívja", koncentrálja a helyi hatalmakat. A társadalmi méretű hatalomkoncentráció és kizárólagos hatalom a hatalmi hierarchia "kis köreiben" és szintjein hasonló tartalmú és jellegű hatalmat alakít ki egy-egy személy, szervezet körül. Az egyének és a helyi testületek, a helyi hatalmak közötti hatalommegosztás, egymás kölcsönös ellenőrzése és befolyásolása mindaddig nem valósulhat meg, amíg az egészet determináló "túlsúlyos elem" (a központi hatalom) hatalomkoncentrációja és kizárólagos hatalomgyakorlása nem oldódik.

A hatalom egysége természetesen nem azonos a hatalom koncentrációjával, illetve a kizárólagos hatalomgyakorlással. A hatalom egysége is (mint minden más esetben is) csak a sokféleség egysége lehet, vagyis az érdekek alapján relatíve elkülönülő, de magasabbrendű közös érdekek alapján demokratikusan politikai szövetségre lépő rétegek, szervezetek, közösségek politikai szövetsége. A politikai egység csak politikai szövetség lehet, ami a politikai élet valódi alanyainak hatalmi szövetsége, kölcsönös korlátozottságok, befolyásolások és ellenőrzési csatornák bonyolult rendszere. A szövetségi hatalom elképzelhetetlen a kizárólagos hatalomgyakorlás igényének feladása nélkül. A hatalom osztottsága, a kölcsönös ellenőrzések és befolyásolások bonyolult rendszere azonban a főhatalom szövetségi rendszerétől függetlenül is egyik értékösszetevője a politikai rendszernek, a helyi és a központi hatalom szintjein és minden politikai-közéleti szférában egyaránt.

Az erős hatalom nem azonos a koncentrált és kizárólagos hatalommal. A koncentrált, a rendkívüli hatalom ereje és hatékonysága a rendkívüli szituációk és feladatok esetében érvényesül, de a társadalom normál történeti szakaszaiban rendkívül instabil és rossz hatékonyságú hatalomnak bizonyul.

A politikai szféra értéke a sokféleség tolerálása, sőt nemcsak megtűrése, hanem szervezése is. A társadalmi élet megszüntethetetlenül tagolt és a tagoltság az emberi-társadalmi lét differenciálódásával nem csökken, hanem növekszik. A tagoltság (gazdasági, érdekek, politikai, rétegek, csoportok, nemzeti-etnikai, vallási, területi stb.) érdekek és vélemények sokféleségében jelenik meg. Minél tagoltabb, minél több relatíve eltérő csoport, réteg, közösség, etnikum alkot egy társadalmat, annál gazdagabb, "értékesebb" az adott társadalom. A sokféleség alapján tagolt társadalom tanulási, adaptációs és megújulási kapacitása is nagyobb, főleg akkor, ha a társadalom sokfélesége mint hatalmat befolyásoló, a döntéseket alakító tényezők (alternatívákat felvető, új megoldásokat kidolgozó, új kihívásokra sokféle válasszal reagáló) sokasága intézményesül.

Ennek a politikai értéknek az ellentéte a monolitikusság, az eltérő érdekek, nézetek és vélemények, etnikumok, kulturális és vallási szokások stb. türelmetlen elutasítása, kifejeződésük korlátozása. A monolitikusság kényszere erőszakolt egyformaságot von maga után, elszegényítve, elpusztítva alapvető emberi, közösségi értékeket.

A politikai biztonság és a politikai megbízhatóság rendkívül fontos értékek a politikai rendszernek. A politikai biztonság lényege, hogy a politikai élet résztvevőinek magatartása és magatartásuk következménye kiszámítható legyen a politika alanyai közötti összes relációban.

Történetileg először a helyi hatalommal és a központi hatalommal szemben kerestek biztonsági garanciákat az egyének és a politikai közösségek. A politikai biztonság értékét ma is ebben a dimenzióban fenyegeti elsősorban veszély, de erősödik a központi hatalom biztonsági igénye és az államok biztonsági igénye is.

A politikai biztonság értékösszetevői közé tartoznak a demokratikus rend, a rendezettség és a fegyelem követelményei is, amelyeket a demokratikus jogrend és a demokratikus politikai kultúra pozitív személyiségi összetevői garantálnak.

A politikai szféra értéke a politikai szolidaritás mint a másokért kiállás, a kollektív felelősségvállalás, az egységbe tömörülés, a kollektív politizálás eleme. Ellentéte a széthúzás, a közömbösség, az individualizmus, az elkülönülés, a lemondás, akár az egyének, akár a kollektívák és a közösségek, akár a pártok vagy az államok szintjén.

A kollektivitás és a közösségi elkötelezettség a szocialista eszmék kialakulásától kezdve elismert elvei a szocializmus politikai rendszerének. Ezen értékek legveszélyesebb ellentétei: az eltúlzott individualizmus és a kollektív (vagy kollektívára hivatkozó) "közösségi terror", minden egyéni arculatot kiiktató szervezeti zsarnokság.

Minden politikai vezetés, de tágabban a politikai közösségek alaptörékvése is a politikai hatalom stabilitásának a megteremtése és megőrzése. Adott politikai vezetés többnyire saját uralmának stabilitásával méri a politikai rendszer stabilitását. Ez súlyos értékzavar, ami ezen túl a hatalmi mechanizmus zavaraihoz vezethet. A politikai stabilitás értéke nyilvánvalóan nem független a politikai vezetéstől, annak személyeitől, de nem

is azonosítható azok változatlanóságával, illetve hatalmi erejével. A demokratikus politikai rendszerek stabilitása értékeik, elveik, struktúrájuk és hatalmi intézményeik stabilitásával, továbbá társadalmi legitimitásukkal mérhető. A vezetők, a kormányok, a tisztségviselők, a kormányzó pártok stb. változása, új és új politikai mozgalmak megjelenése, a változásokon keresztül érvényesülő rendszer-stabilitás megnyilvánulása, ha a rendszer alapstruktúráját, értékeit stb. ezek a változások nem érintik. A politikai stabilitás értékeinek a védelme ezért értékek, elvek, intézményszerűt hatalmi eljárások, politizálási szisztémák védelmét, intézményes garانتálását jelenti, nem pedig személyek, vezető politikusok hatalmi pozícióinak körülbástyázását. Ilyen személyi hatalmat erősítő intézményszerűlések szinte minden vezetőváltás, de még inkább vezető pozícióban maradás kísérő jelenségei. Amennyiben nem sikerül intézményszerűített demokratikus garanciákkal (éppen a korábban felsorolt értékvédő eszközökkel) ezt elkerülni, akkor a vezető/vezetők hatalmának növekedésével, pozíciójuk stabilitásának erősödésével fordított arányban csökken magának a rendszernek a stabilitása és legitimitása.

A politikai szabadság értékei közé tartoznak bizonyos személyiségi értékek, tulajdonságok is, amelyeket összefoglalva: a demokratikus politikai kultúra személyiségi elemeiként jelölhetünk. A demokratikus hatalmi rendszer működtetése csak azokat ismerő, azokat használni, működtetni képes egyének és közösségek aktív részvétele révén képzelhető el. A demokratikus politikai kultúra személyiségi jegyei a politikai szocializáció folyamatában, mindennapi közéleti politizálás keretében válhatnak tömegesen elterjedté. A demokratikus politika intézményei elősegítik a neki megfelelő személyiségi jegyek, politizálási készségek töme-

ges elterjedését. A politikai szocializáció alapvető terepe a politikai közösségek, csoportok keretében végzett közéleti tevékenység. Közösségihiányos társadalmakban a politikai kultúra is eltorzul, háttérbe szorulnak a demokratikus politizálás adekvát készségei, értékei, személyiségi összetevői.

A demokratikus politikai kultúra összetevői közé olyan személyiségi jegyek tartoznak, mint az elvszerű politizálás, a gondolkodás nyitottsága, a rugalmasság, a széleskörű tolerancia, a nyílt kiállás és a felelősségvállalás, a mértékletesség az elvek és az eszmék érvényesítésében, a bizalom és a nyitottság, az empátia és az előítéletmentesség, hogy csak a legfontosabbakat említsem.

Ahhoz, hogy a politikai életet ezek az értékek uralják, demokratikus intézményekre és hosszú történelmi tanulási folyamatra van szükség.

A politikai szféra kitüntetett értékei az autonómia és a szuverenitás. Mindkét egymással összefüggő érték a politika alanyaihoz, az egyénekhez, a közösségekhez, a szervezetekhez, az államokhoz és a nemzetekhez kötődő követelmény.

Az autonómia nem azonos az önkormányzattal, bár önkormányzatról az autonómia bizonyos mértéke nélkül nem beszélhetünk. Az önkormányzat uralmi, hatalomgyakorlási elv és érték, ami az autonómiára támaszkodik, de több annál, adott-közösség, -réteg belső, „önmagára vonatkoztatott hatalmi rendje. Az autonómia lényege a függetlenség, a másoktól való elkülönülés joga, anélkül, hogy az autonómia az alanyokra vonatkoztatva bármiféle hatalmi rendet feltételezne.

Így az egyén, a közösségek, a szervezetek autonómiájának lényege az elkülönülés joga és lehetősége. Ez az elkülönülés a politikai-közéleti szférától elfordulást, az emberi, közösségi élet bizonyos szféráinak politikamentessé tételét, a politikától való elkülöníthetőségét is magában foglalja. Az egyéni és a közösségi élet privátszféráinak az elkülönülése, a magánélet számára való fenntartása, a pánpolitika expanzió következtében, gyakran lehet megsértett érték a szocializmusban is.

Az egyén autonómia a privát szféra védelmének joga a magánszféra átpolitizálásával szemben. A közösségek autonómiája már nem zárható be annyira a privátszféra sáncaiba, mivel minden közösség elemi közéleti-politikai töltéssel rendelkezik, a nem politikai indítatású közösség is. A politikai közösségek nem csupán autonómiaira, hanem ezen túl-önmaguk kormányzására, saját ügyeik irányítására és rendezésére, vagyis önkormányzatra törekednek. Kifelé pedig nem csupán autonóm létük, elkülönültségük tiszteletben tartását igénylik, hanem részvételt a szélesebb közéletben és a politikai szférában, de önkormányzatuk és elkülönült létük, autonóm iájuk megőrzésével együtt.

A szervezetek, etnikai csoportok és rétegek; továbbá az államok önállóságának, elkülönülésének és autonóm létük megőrzésének értéke a szuverénitás kategóriájával írható le.

A szuverénitás tartalma a főhatalom birtoklására vonatkozik, és ez újabb századokban mint állami szuverénitás jelent meg. A főhatalom birtokosa az állam, illetve az állam bizonyos szervei. Úgy vélem, hogy a modern politikai rendszerek kialakulása, továbbá a demokratikus hatalmi berendezkedés követelményei miatt a szuverén hatalom birtokosa, a szuverénitás létetemes-

nyese ma már nem lehet valamely állami szerv (parlament, tanács stb.), sőt az állami szervek egésze sem, amelyek között a főhatalom oszródik, hanem a főhatalom alanya az adott ország egész politikai rendszere (pártok, állami szervezetek, az állampolgárok politikai szervezetei és mozgalmi, intézményesült politikai szövetségek stb.), ezeken keresztül az állampolgárok összessége.

A politikai rendszerben - különösen a pártközpon-
tú politikai rendszerekben - teljesen értelmetlen az állami szuverenitásról beszélni, hiba lenne viszont azt a párt-szuverenitással, mint a főhatalom birtokosának hatalmi jogosítványával felcserélni. A párt (pártok) és az állami, továbbá a nem állami politikai szervezetek kollektív birtokosai kell, hogy legyenek a főhatalomnak. A főhatalom kollektív birtoklása biztosítja a társadalom tagjainak "beemelését" a főhatalom alanyai közé és változtatja a főhatalmat. "kollektív politikai hatalommá."

Nem a főhatalom érték önmagában, hanem a főhatalom kollektív birtoklásának a demokratikus rendje mint a politikai rendszer belső szuverenitásának érvényesülése.

A szuverenitás külső oldala mint az állam által gyakorolt főhatalom sérthetetlenségének követelménye jelenik meg a nemzetközi politikai életben. A nemzetközi politikai rendszer alapértéke az állami szuverenitás, annak sérthetetlenségét, kötelező tiszteletben tartását és ennek tartalmát jelentő jogosítványokat a nemzetközi jog és az államközi szerződések hivatottak biztosítani.

Az államközi kapcsolatokban a szuverenitás értéke egyúttal feltétele a nemzeti érdekek képviselésének, érvényesítésének, nemzetközi szintű egyeztetésének. A nemzetközi érdekegyeztetés a politikai rendszer belső

érdekfeltáró, érdekképviselő, érdekinTEGRÁLÓ mechanizmusától függ, amint azt nagyon meggyőzően Gombár Csaba is kifejti egyik tanulmányában.

A szuverenitás mint politikai érték, nemzetközi viszonyokban való érvényesülése a főhatalom belső birtoklásának értékességétől függ. A politika alanyainak (közösségek, politikai csoportosulások, egyének stb.) korlátozása, kizárása a főhatalom belső birtoklásából a szuverenitás értékének külső érvényesítését korlátozza, illetve akadályozza meg, hiszen a szuverenitás nemzetközi politikai értéke sem öncél, hanem a nemzeti érdekek érvényesítésének eszköze és tartalma.

A főhatalom kollektív és demokratikus birtoklásának a korlátozottsága, a főhatalom kisajátítása és kizárólagos birtoklása egy-egy szervezet vagy személyek köre által éppúgy a szuverenitás értékének megsértése - a politikai rendszer belső relációjában - mint az államközi kapcsolatokban. A főhatalom eredeti filozófiája is kezdetben mint az uralkodót alattvalóival, azok intézményeivel szemben megillető hatalombirtoklási jogot elemezte, később vált a nemzetközi viszonyok keretében érvényesülő nemzetközi politikai értékévé az állami szuverenitás.

Nem csupán az elkülönülés, az autonómia megőrzése, a sokféleség tolerálása értékei a politikai szférának, hanem a sokféleségből demokratikusan megszervezett politikai egység is. Az egység mindig a sokféleség egysége, az eltérő és különállásukat megtartó, de együttműködésre orientált politikai közösségek, mozgalmak, szervezetek egysége. A monolitikusság az egyformaság "egysége", azt mondhatjuk, hogy egyfajta szervesetlen egység, szemben a tagolt, heterogén és elkülönülő elemek szerves egységével.

A szerves egység, a differenciált elemek és részek egysége értékesebb, magasabbrendű szerveződés, mint a monolitikus szervetlen egység. A monolitikus-ság a politikai élet véletlen és gyorsan tovatűnő szerveződése, rendkívüli időszakok, tagolatlan politikai rendszer keretében rövid időre kialakuló politikai elrendeződés.

Ezzel szemben a társadalmi, gazdasági, kulturális, etnikai érdektagság és mindezek politikai tagságaként való kifejeződése, a tagság új és új tagsággá alakulása az emberi társadalom normális, megszüntethetetlen velejárója. A tagság mint történelmi tendencia erősödik, és semmi sem mutat valamiféle tagolatlan monolitikus társadalom kialakulására.

A politikai rendszer nem csupán a tagság és a tagságot meghatározó társadalmi különbségek (gazdasági, érdek-, kulturális, etnikai, érték- és vélemény-tagság stb.) kifejezésére és politikai tagságként való megjelenítésére hivatott, hanem az integráció révén e tagságból új és új egység létrehozására is.

Az összetevők autonómiájának megőrzése és tolerálása, a társadalmi pluralizmus értékének érvényesítése együtt kell, hogy járjon az egység megteremtésével is. A politikai életben az integráció elve a sokféleség tolerálásának kiegészítő értéke éppúgy, mint ahogy az egység a pluralizmus értékének komplementer értéke.

A sokféleség, az integráció és az egység értékei a politikai szférában a hegemónisztikus szövetségi hatalmi blokk (A. Gramsci) keretében egyesíthetők és ötvözhetőek össze.

II. Az egyenlőség-érték

A szabadság mellett a demokratikus politikai rendszer másik alapértéke az egyenlőség. A szocialista társadalom politikai rendszerének is fő értéke az egyenlőség, részben megőrizve az egyenlőség történetileg kialakult értékösszetevőit, részben új tartalmat adva neki.

A marxizmus a társadalmi egyenlőség komplex rendszeréből indul ki és azt állítja, hogy e komplex rendszeren belül az egyes egyenlőség dimenziók nem azonos értékűek. A történelmileg később megvalósuló egyenlőség teremti meg az igazi megerősödését és érvényesülését a korábbi egyenlőség-értékeknek. A jogi (a törvényelőtti és a bíróság előtti), a politikai-állampolgári, a vallási, a kulturális, a nemzeti egyenlőség alapvető értékei voltak a polgári átalakulásnak és alapvető értékei maradtak a polgári demokráciáknak. Ezek az egyenlőség-értékek azonban a polgári típusú gazdasági egyenlőség-érték keretein belül érvényesülnek, a tulajdon-szerzés és -felhasználás egyenlősége és szabadsága által meghatározottan.

A szocializmus egyenlőség eszménye is a gazdasági egyenlőség primátusát vallja (sőt bizonyos értelemben abszolutizálja), de nem a tulajdonszerzés egyenlőségét, hanem a magántulajdon pozitív megszüntetésén keresztül, a termelési eszközök elkülönült és egyenlőtlen tulajdonlásából való egyenlő kirekesztés és a társadalmi tulajdonhoz való egyenlő hozzáférések keretében.

A marxizmus gazdasági egyenlőség-eszménye elsődleges, domináns szerepet tölt be a társadalmi egyenlőség komplex rendszerén belül, a többi egyenlőség-értékhez képest.

A társadalmi egyenlőség komplex rendszerébe tartozó egyenlőség-értékek:

- a gazdasági-tulajdonosi egyenlőség,
- a politikai-állampolgári egyenlőség,
- a jogi (törvény és bíróság előtti) egyenlőség,
- a kulturális egyenlőség,
- az oktatási egyenlőség,
- a nemzeti-etnikai egyenlőség,
- a vallási-felekezeti egyenlőség,
- az államok egyenlősége.

Lényegileg minden egyenlőség-érték politikai tartalmú, és a politikai hatalom minőségét meghatározó jelentősége van. A társadalmi egyenlőség komplex rendszerében relatíve elkülönült egyenlőség-értékek kölcsönösen feltételezik, erősítik, áthatják egymást. A jogi egyenlőség-érték háttérbe szorulása, annak érvényesülését biztosító jogintézmények és jogi garanciák hiánya lehetetlenné teszi a politikai, a tulajdonosi egyenlőség érvényesülését, mindezek hiánya vagy együttes fogyatékoságai kulturális, oktatási, nemzeti egyenlőtlenségekhez vezetnek. A politikai és a jogi egyenlőség-értékek következetes érvényesítése a feltétele a kulturális, az oktatási, a nemzeti, az államok közötti egyenlőség-értékek érvényesülésének.

A szocializmus alapértékeként politikailag deklarált gazdasági-tulajdonosi-elosztási egyenlőségnek az érvényesülését a politikai közösségek, rétegek, szervezetek szabadsága, a hatalom demokratikus rendszere biztosíthatja. A hatalom demokratikus rendszere, a társadalom újrateermelési-elosztási folyamatainak demokratikus irányítása, a szabadság- és az egyenlőség-értékek egymást kölcsönösen feltételező, korlátozó és harmónizált rendszerben valósítható meg.

A politikai egyenlőség-érték alanyai (csakúgy, mint a politikai szabadságé): az egyének, közösségeik, a szervezetek, a politikai mozgalmak és az államok.

A politikai egyenlőség relációi, az alanyok közötti relációkból tevődnek össze, az összes relációban jogintézmények, szervezeti intézmények és módszerek, működési elvek révén kell biztosítani az egyenlőség-érték érvényesülését:

- az egyének között,
- a közösségek egymás között,
- a szervezetek egymás között,
- a politikai mozgalmak egymás közötti viszonyaiban,
- az egyének, a közösségek, a szervezetek és az állam szervezeti közötti viszonyokban és
- az államok egymás közötti viszonyaiban.

A szűken vett politikai egyenlőség tartalmát lényegileg úgy összegezhethjük, hogy az állampolgárok, közösségeik, a politikai mozgalmak és szervezetek egyenlő joga a politikai életben való részvételre, saját érdekeik kinyilvánítására és képviselésére, a hatalmi döntések befolyásolására, ezzel egyenlő részvétellel a hatalom gyakorlásában.

A politikai szabadság egyenlősége egyenlő esélyeket kell, hogy biztosítson a politikai hatalom gyakorlásában való részvételre, ami természetesen nem jelenti azt, hogy az egyes rétegek, csoportok és közösségek érdekei társadalmi súlya egyenlő lenne. De, hogy végül is valamely réteg, csoport, közösség érdekeinek milyen társadalmi súlya, milyen jelentősége van, az a demokratikus fórumokon, a demokrácia biztosította szabad és egyenlő politizálási lehetőségek igénybevétele alapján kell, hogy eldőljön.

Az egyenlőség-érték érvényesülése nem egyenlősíti a csoport- és rétegérdekeket, de egyenlő lehetőséget teremt azok érvényesítéséhez. A politikai egyenlőség ugyanakkor nem is teremt egyformaságot az érdek, véleménytagolt társadalomban, hanem egyenlő jogot ad a különbözőség megőrzésére, az érdekek, politikai véleményeik és értékrendjük által elkülönülő politikai közösségeknek, rétegeknek, csoportoknak.

A politikai egyenlőség garanciái közé tartozik a többség és a kisebbség jogainak védelme. Ezeket a jogokat és kötelezettségeket úgy kell meghatározni - ugyancsak összhangban a szocialista társadalom érdekeivel -, hogy a kisebbség többséggé, a többség pedig kisebbséggé válhasson a politikai akaratok érvényesítésének demokratikus folyamatában. A többség jogainak védelme elengedhetetlen a többségi akarat érvényesítéséhez és a meghozott döntés hatékony és egységes végrehajtásához. A kisebbség jogainak védelme (a kisebbségi véleményhez ragaszkodás és az amelletti érvelés jogának elismerése, a demokratikusan meghozott többségi akarat egységes végrehajása mellett) elengedhetetlen a történelmileg szükséges korrekciókhoz, a korábban helyes többségi álláspont időszerű kritikájához, a politikai alkotókészség kibontakozásához, a politikai aktivitás fokozásához. Bármelyik oldal - akár a többség, akár a kisebbség - jogainak eltúlzása vagy abszolutizálása ugyanahhoz a nem kívánatos eredményhez vezet. A többség hatalmának mindenek fölötti érvényesülése - a kisebbség véleményének védelme nélkül - fokozatosan háttérbe szorít minden kisebbségi véleményt, és állandósítja a konformista "szervezett" többség nevében fellépő valamely kisebbség uralmát. A többségi vélemény abszolutizálása biztosan vezet el valamely kisebbség uralmához, a megszervezett többségi vélemény "fügefalevele" mögött, miképpen arra

történelmünk példát is szolgáltatott. A többség jogának a kisebbséget abszolút módon maga alá gyűrő érvényesülése esetén kialakul a félelem a kisebbségben maradáستól, különösen, ha az megbélyegzéssel, esetleg kiátkozással, korábbi véleményének embert megalázó feladásával, pozíciók elvesztésével jár együtt. Ebben az esetben legtöbbször a "várható" többségi álláspontot - az éppen hatalmon lévő kisebbség többségi véleményként hangoztatott álláspontját - keresik, már előzetesen ahhoz igazodnak, félve attól, hogy kisebbségben maradnak. Hangsúlyoznom kell: a kisebbségi véleményhez ragaszkodás joga nem terjedhet ki a végrehajtás megkérdőjelezésére, az egységes végrehajtás szabotálására, az elhatározott politikai akciók tessék-lássék elvégzésére. Ez lehetetlenítené minden politikai szervezet és közösség hatékony cselekvését, a végrehajtás egységét.

A többség és a kisebbség (esetleg egymástól is eltérő kisebbségek) viszonya és kölcsönös garancia-rendszere sűrítetten foglalja magába a demokrácia legfontosabb összetevőit: a politikai egyenlőség és szabadság talaján megvalósuló önkormányzatot, a vita és érvelés útján megvalósuló hatalomgyakorlást, a sokféleséget megőrző és abból állandóan új egységet integráló hatalmi mechanizmust.

A hatalom demokratikus rendszere egyúttal biztosítja a kisebbségek bevonását a hatalomba még akkor is, ha saját véleményükkel nem egyező többségi akaratot kénytelenek megvalósítani a demokratikus rend és fegyelme kötelezettsége révén.

III. A demokrácia mint politikai érték

A szocialista társadalom politikai rendszerének alapértéke a demokratikus hatalomgyakorlás, szemben az elnyomással, a szervezeti vagy személyi önkényuralommal és diktatúrával. Nem bizonyult szerencsésnek a demokrácia és a diktatúra egységének felfogása Leninnél és a demokrácia elhalásáról szóló engelsi tétel sem.

A diktatúra és a demokrácia egymást kizáró kategóriák és hatalomgyakorlási módok. A politikai rendszer pozitív értéke a demokrácia, míg negatív érték a diktatúra. A Leninre hivatkozó elméleti és politikai irodalom - igazodva a sztálini önkényuralom gyakorlatához - lényegileg a diktatúra apológiájává vált, a diktatúra negatív értékét magasztosította fel, állította előtérbe - kezdetben a Lenin által is használt "forradalmi demokratikus diktatúra", később a "proletárdiktatúra" - formulájában. Valójában a diktatórikus önkényuralom minden demokratikus intézményt megszüntetett ebben az időben a Szovjetunióban, később a szocialista országokban is. A demokrácia mint módszer, vezetési stílus, kiüresedett frázis, felesleges sallang maradt meg a politikai írások és beszédek szókészletében.

A "demokratikus diktatúra" és a "diktatórikus demokrácia" azonban elméletileg is kezelhetetlen és igazolhatatlan. A demokrácia is és a diktatúra is meghatározott hatalmi berendezkedés, uralmi tartalom, de egymást kizáró kategóriák és tartalmak. Az erős és hatékony diktatúrát a pepecselő, rendezetlen, anarchikus állapotokra vezető, szószátyár demokráciával állították általában szemben, holott ez a demokrácia karikatúrája, olyan, amilyenként az "akarat-filozófiák", az

"erős és kiválasztott kisebbség" uralmát áhító, politikai doktrinák lefestették.

A diktatúra és a demokrácia egyaránt sajátos uralmi rend, intézményesült hatalom, alá-fölérendeltségek és szigorú felelősség-érvényesítő rendszerek, de más-más tartalommal és jelleggel.

A demokrácia rendje, fegyelme és felelősségi (mondhatjuk úgy is, hogy erőszak) rendszere szigorú, következetes és szilárd.

A demokrácia rendszerét éppúgy nem lehet a diktatórikus elnyomás fegyelmi, erőszak, alá-fölérendeltségi elemeivel elegyíteni (mert akkor megszűnik demokrácia lenni), mint ahogy a diktatúra rendszere sem (vagy nagyon nehezen és csak ideig-óráig) tűri meg a "demokrácia- és a szabadság kis köreinek" kialakulását és működését.

A demokratikus hatalom intézményes garanciákat kell, hogy kiépítsen - negatív érték kategóriapárja - kialakulásának, a személyi vagy szervezeti diktatúrák kialakulásának az elkerülésére. A szocialista politikai rendszer két fő értéke a politikai szabadság és egyenlőség és leszármaztatott értékei minden tekintetben tagadását jelentik a diktatórikus hatalmi berendezkedésnek. Fő feladat, nemcsak a demokrácia mint politikai érték intézményesítése, hanem emellett a diktatúra/diktatúrák kialakulásának intézményes megakadályozása, a kizárólagos (személyi vagy szervezeti) hatalomgyakorlás kialakulásával szemben hatalmi-garanciák biztosítása.

Maradandó elméleti örökség viszont a demokrácia különös (osztály) tartalmára vonatkozó marxi felfogás, mely szerint a demokrácia csak mint történetileg kifej-

lódott különös és konkrét hatalmi berendezkedés létezik, bár vannak a demokráciának egyetemes érvényű értékkomponensei is.

1/ A marxizmus álláspontja az, hogy a demokrácia osztálytartalmú és történetileg konkrét. Ezért fejlődésünk jelenlegi szakaszában a demokrácia történelmileg konkrét tartalmát a következőkben foglalnám össze: akkor beszélhetünk a demokrácia érvényesüléséről, ha a szocialista társadalmi viszonyok talaján keletkező - tehát szocialista tartalmú - érdekkülönbségek és politikai véleménykülönbségek a társadalom politikai rendszerében kifejeződhetnek, s az érdekek által meghatározott politikai akaratok - politikai közösségek és testületek közvetítése révén - részt vehetnek a döntések előkészítésében, meghozatalában és végrehajtásában, valamint e három szakasz ellenőrzésében.

Ahhoz, hogy a demokrácia mint a politikai hatalomgyakorlás pozitív értéktartalma megvalósulhasson, egymással szorosan összefüggő feltételek és garanciák megteremtésére és szervezeti eszközök biztosítására van szükség.

2/ A szocialista demokrácia feltétele tulajdonképpen a demokrácia két alapvető értékének: a szabadságnak és az egyenlőségnek a jogi-normatív szabályokban, szervezeti-eljárási-működési elvek és intézmények keretében konkretizált rendszere.

a/ Garantálni kell az egyének és a közösségek politikai biztonságát és szabadságát más egyénekhez és közösségekhez való viszonyukban, valamint a politikai hatalom szervezeteihez való viszonyukban. Ezt a politikai biztonságot és szabadságot az állampolgári jogok rendszere garantálja. Az állampolgári jogok garancia-rendszerének a fejlesztése állandó feladat, amely tehát

egyrészt előfeltétele a demokrácia megvalósulásának, másrészt a szabadság-érték lebontódásának eszköze.

b/ A demokrácia érvényesülésének másik előfeltétele az egyének és közösségek politikai egyenlőségének biztosítása. Politikai - tehát nem társadalmi - egyenlőségen azt értem, hogy minden egyén és közösség hátrányok nélkül ragaszkodhat politikai véleményéhez, szabadon törekedhet érdekei által vezérelt politikai akaratának érvényesítésére, amíg az nem sérti a szocialista társadalom alapvető érdekeit.

3/ A demokrácia eszközrendszere elsősorban abban különbözik a demokrácia feltételeitől - a szabadság- és az egyenlőség-értékek konkrét és valóságos érvényesülését biztosító jogi-normatív-eljárási intézmények rendszerétől -, hogy míg a demokrácia feltételei elsősorban normatív-jogi intézményekben fejeződnek ki, ebből következően kialakulásuk után viszonylag stabil és történelmileg kevésbé változó intézmények összességét jelentik, addig a demokrácia eszközrendszerének természetes állapota az állandó változás, a változó társadalmi-politikai feltételekhez való igazodás.

a/ A demokrácia eszközrendszerén belül először a társadalomban ténylegesen meglévő és a politikai véleményeket és akaratokat meghatározó érdekeket felszínre hozó, politikai artikulációjukat biztosító szervezeti rendszert emelném ki. Ez a szervezeti rendszer dinamikusan kell, hogy igazodjon a szocialista társadalomban ténylegesen meglévő, eltérő jelentőségű és különböző tartalmú, továbbá történelmileg állandóan változó érdekek rendszeréhez. Lényegesnek tartom azt, hogy a demokrácia szervezeti rendszere a társadalmilag legfontosabb osztály-, réteg-, csoportérdekek felszínre kerülését biztosítsa, ne csupán lényegtelen érdekkonfliktusok felszínre jutásának kedvezzen, mert különben a legfonto-

sabb érdektörekvések a nem formalizált szférába kerülnek át, és mind a politikai vezetés, mind a társadalom által átláthatatlan érdekérvényesítési pályákat járnak be, politikailag kezelhetetlenné válnak.

b/ A demokrácia másik elengedhetetlen és fontos eszköze a politikai ellenőrzés megfelelő rendszere. A politikai ellenőrzésnek alapvetően három hatalomgyakorlási fázisra kell kiterjednie: 1) a politikai döntések előkészítésére; 2) a döntések meghozatalára - vagyis az e folyamatokban résztvevő egyének, csoportok és intézmények döntésbefolyásoló szerepére, a döntések birtoklásának rendjére; 3) és végül a döntések végrehajtásának szakaszára. A politikai nyilvánosság és ellenőrzés nélkül a politikai felelősségi viszonyok és hatalmi relációk átláthatatlanok és ellenőrizhetetlenek a társadalom számára. A demokrácia eszközrendszerének erős fogyatékosága esetén a demokratikus hatalomgyakorlás tartalmának érvényesülése lehetetlenné válik.

c/ A demokrácia eszközrendszerének harmadik összetevője a politikailag releváns információkhoz hozzáférés egyenlőségének és teljességének a biztosítása.

Ezt egy mondatban úgy foglalhatjuk össze, hogy a szocialista és demokratikus nyilvánosság előtt felelős tömegkommunikációs rendszerre és sajtószabadságra van szükség.

A szabadság, az egyenlőség és a demokrácia értékek kölcsönösen feltételezik egymást, csak egymást át-
hatva érvényesülnek. A szabadság és az egyenlőség-értékek érvényesülését biztosító intézményi rendszer a demokrácia-érték érvényesülésének feltétele, ugyanakkor a demokrácia intézményesült hatalmi rendszere a szabadság- és az egyenlőség-értékek érvényesülésének feltétele.

A szabadság, az egyenlőség és a demokrácia értékei reflexiós kategóriák, egymást kölcsönösen feltételező, egymásba átmenő intézmények rendszere képes biztosítani valóságos érvényesülésüket. Ezek a kategóriák és értékek ugyanakkor kölcsönösen korlátozzák is egymás érvényesülését, valamelyik "szertelenné" válását.

A demokrácia egyszerre értéktartalom és egyszerre adekvát formai intézményrendszere a szabadság és egyenlőség értékek érvényesülésének. A szabadság és az egyenlőség értéktartalmak pedig intézményesült rendszerükkel a demokratikus hatalomgyakorlás adekvát formai rendszerét alkotják.

IV. Az igazságosság mint politikai érték

Az igazságosság elvont érték kategória, amely azonban csak mint valamely konkrét létszférához kötődő érték létezik. Így tehát nincs az igazságosságnak általános tartalma, csak a jogi, a politikai, az erkölcsi igazságosság és igazságtalanság konkrét kategóriái léteznek.

A politikai igazságosság speciális értékviszony, amelynek keretében az értékelés tárgya a politikai rendszer egésze, az értékelés eredménye a politikai rendszer legitimitása, visszaigazolása, elfogadása vagy ennek az ellenkezője. A politikai igazságosság értékelési alapja, mércéje maga is értékelés alapján tudatosan választott, előnyben részesített értékelési alap. A szocializmus politikai rendszere esetében ez az értékelési alap, a politikai rendszer igazságosságának mércéje: a hatalom demokratikus berendezkedése, a szabadság és az egyenlőség-értékek érvényesülése alapján.

Marx demokrácia-felfogásának is egyik lényeges összetevője annak hangsúlyozása, hogy a "demokrácia a berendezkedés neme", amelyben "maga a berendezkedés csak a nép egyik meghatározásaként (Bestimmung), mégpedig önrendelkezéseként (Selbstbestimmung) jelenik meg." (MEM.1.kötet 231.o.)

A demokrácia minden politikai berendezkedés "megoldott rejtvénye", amelyben a "berendezkedés... a valóság szerint állandóan vissza van vezetve valóságos alapjára, a valóságos emberre, a valóságos népre és mint ennek saját műve van tétélezve. A berendezkedés mint az jelenik meg, ami, mint az ember szabad terméke..." (MEM.1.kötet 231.o.)

A demokrácia marxi elmélete nemcsak a hatalom állandó visszavetését emeli ki a népre, annak önrendelkezésére, de a demokrácia tartalom és forma egységét is. Végül Marx hangsúlyozza: "Egyébként magától értetődik, hogy minden államforma igazsággául a demokrácia szolgál, és éppen ezért amennyiben nem demokráciák, annyiban nem igazak." (MEM.1.kötet 232.o.)

A politikai rendszer "igazságának", helyességének és értékének a megállapításához némileg fel kell bontanunk azt a mércét, amit értékmérőként használhatunk. A politikai rendszer igazságosságának megítélése vonatkozásában el kell különítenünk legalább három értékmérőt:

- a/ a politikai vezetés tétélezett, programjában meghirdetett értékeit és értékkategória-tartalmait;
- b/ a politikai hatalom gyakorlása során valóságosan érvényesített értéktartalmakat;

c/ a politikai értékekkel - így a politikai igazságosság értékeivel - szorosan összefonódó jogi és erkölcsi értékeket.

A politikai vezetés által meghirdetett és tétélezett értéktartalom természetesen nem elégséges a politikai rendszer igazságosságának megítélésére, legfőjebb szándékainak megítélésére alkalmas. A tétélezett és az érvényesített értékrend eltérése, megkettőződése súlyos értékzavarok kialakulásához vezet, nemcsak a társadalom tagjai, de a hatalmat gyakorlók körében is.

A társadalom elsősorban természetesen a valószínűsítően érvényesülő értékrend alapján igazolja vissza (ítéli igazságosnak) vagy utasítja el (ítéli igazságtalannak) a működő politikai rendszert.

A legitimitás mindig aktív elfogadást jelent, ami a hatalomgyakorlásban való részvételben, működtetésben nyilvánul meg, és az ennek során kialakuló pozitív értékelő véleményben.

A politikai rendszer pusztá léte, fennmaradása, az eltérés, az elforduló közömbösség, a hatalmi rituáléban való látszatrészvétel nem jelenti a politikai rendszer legitimitását, igazságos voltának az elismerését. A legitimitáció alapja és mércéje tehát nem a létezés, hanem meghatározott értékszempontok alapján való aktív elfogadás, politikai cselekvésekben megnyilvánuló részvétel a hatalom működtetésében.

Az értékelő elfogadás, az igazságosság mércéje, a legitimitációs alap tehát a hatalom demokráciája a szabadság és az egyenlőség értékeinek érvényesülése alapján. A szabadság, az egyenlőség és a demokrácia értékei mellett az igazságosság mércéje még a hatalom jogszerűsége, továbbá a politika erkölcsi kötöttsége, erkölcsi igazságosság-tartalma is, röviden az alapvető

jogi és erkölcsi értékek érvényesülése a politikai rendszerben. Az erkölcsi és a jogi értékek kötöttsége nélküli hatalom tehát nem lehet igazságos. Természetesen az erkölcsi és a jogi értékek is választott értékek, és önmagukban is megítélhetők az igazságosság szempontjából. Az erkölcsőség és a jogszerűség értékei egyúttal a politikai igazságosság értékösszetevői is.

V. A humanizmus értéke

A humanizmus mint politikai érték lényege az emberközpontú politika, a politika emberért valósága, vagy mint korábban idéztük Marxtól, a politikai "berendezkedés" állandó visszavezetése valóságos alapjára, a "valóságos emberre, a valóságos népre."

A humanizmus követelménye három mozzanatot foglal magában: az emberi élet, az emberi szabadság, az emberi méltóság védelmét, őrzését és kibontakozását. A humanizmus politikai értékében tehát maga az ember tételződik értékként.

A humanizmus is összetett politikai érték, amely magában foglal, illetve, amelyből levezethetők másodlagos értékelemek. Így a személy életének, testi épségének védelme, az egészséges élethez és környezethez való jog, a kínzás és a kínvallatás tilalma, a személy integritásának, magánéletének tiszteletbentartása, a testi és lelki szenvedés okozásának tilalma, a családok egységének védelme, az emberi képességek kibontakoztatásának biztosítása, a tehetségesek gondozása, a hátrányos helyzetűek felkarolása stb.

Az emberi élet, a szabadság és az emberi méltóság a marxi értelemben felfogott nembeli lényeg konkretizált politikai értékei.

A politikai demokrácia intézményrendszere és érvényesülő értékösszetevői jelentenek garanciát arra, hogy a humanizmus politikai követelménye érvényesülő politikai értéké váljon.

VI. A béke mint politikai érték

A béke, a háborúval szemben tételezett politikai érték, amely napjainkban az emberiség totális fenyegetettsége idején, lényegileg az emberiség kollektív joga az élethez, az emberiség és az emberi kultúra megőrzéséhez.

Történetileg az egyes ember életéhez való joga, a szabad élethez való egyéni és kollektív jogon keresztül fejlődött az egész emberiség kollektív jogává az élethez.

Az emberi élet és szabadság fő veszélye mindig is a háború volt, de a teljes pusztulás veszélye csak napjaink fenyegető réme. Demokratikus politikai rendszerek összessége (legalábbis) képes a világháború elkerülését elérni.

A demokratikus politikai rendszerek a béke értékének védelmével nem mondanak le sem az önvédelem, sem a demokráciát veszélyeztető erők erőszakos elnyomásának, sem pedig a demokrácia - akár fegyveres - támogatásának jogáról.

A béke mint politikai érték ellentéte nem a fegyveres harc, hanem a fegyveres harcnak az a fajtája, amely világháborúhoz vezet, és amely az emberiség pusztulását vonná maga után.

A béke értékének védelmét és óvását nem lehet csupán a nemzetközi viszonyok síkján elérni. A nemzetközi politikai viszonyok a belső politikai rendszerek által

meghatározottak és kondicionáltak. Ezért a béke biztosításának fő garanciái az egyes országok politikai rendszerének belső demokratizmusában van.

Az egyenlőség és a szabadság elvei alapján működő demokratikus, igazságos és humánus politikai rendszerek együttese ad elegendő garanciát a világbéke - és annak részeként - az emberiség élete és kultúrája megőrzésére. Ennyiben a világbéke az egyes országok politikai rendszerének belső tartalmától, jellegétől függ, ezért a béke megőrzése, az emberiség fennmaradása szempontjából, egy ponton túl az egyes országok politikai rendszerének összefüggéseivé, összemberi ügyekké válnak. Az emberiség internacionalista és kollektív joga a háborúval fenyegető országok belső hatalmi rendszerének megítélése.

A korábbi háborúk egy-egy országot, népet, legfeljebb egy kontinens embereinek életét fenyegették. Ma a világháború az egész emberiséget fenyegeti, ezért a világbéke megőrzése elemi erejű és jelentőségű értéke az emberiségnek, különösen akkor, amikor nagyon leszűkült azoknak a hatalmaknak és országos vezetőknek a köre, akik végül e kérdésben a döntéseket meghozhatják.

A politikai érték harmonizálása és koherenciája

A tételezett politikai értékek rendszert alkotnak, amelyen belül az alapvető értékek dominanciája érvényesül. Az alapvető vagy elsődleges értékekre épülnek rá a másodlagos, harmadlagos levezetett, leszármaztatott értékek.

A társadalom értékvilága - és ennek részeként a politikai értékek világa is - megszüntethetetlenül plurális szerkezetű, vagyis egyidejűleg léteznek különböző politikai, erkölcsi, jogi stb. értékrendszerek egymás

mellett, amelyek között a totális eltéréstől a leszár-
maztatott értékek másodlagos/harmadlagos eltéréséig
terjed a viszony.

Az értékrendszerek pluralitása miatt szükség-
szerű az értékrendszerek közötti választás, tudatos
előnyben részesítés. Valamely értékrendszer elfogadása
értékválasztás eredménye. Ahhoz, hogy választható, tu-
datosan elfogadható, előnyben részesíthető legyen egy
politikai értékrendszer, legelőször is léteznie kell.
Ez az elméleti evidencia egyáltalán nem evidens a min-
dennapi politika gyakorlatában. Sok esetben egy-egy po-
litikai rezsim, vezetés pusztán ideológiája, politikai
programja, mindennapi politikai célkitűzései és elért
eredményei alapján nyilvánvalónak, magától értetődőnek
véli az ezekből kiolvasható politikai értékrendszerét.
Holott nyilvánvaló, hogy a politikai gyakorlat tudomá-
sul vétele, eredményeinek elfogadása nem jelenti még az
adott politikai rezsim értékeivel való azonosulást.

Bár az értékek tételezése, objektiválódása és
rendszerre szerveződése többnyire a mindennapi lét spon-
tán folyamataiban történik, azonban a modern politikai
életben egyre nagyobb a tudatos, sőt intézményesített
értéktételezés szerepe. Ez a tudatos értéktételezés ter-
mészetesen többnyire már elfogadott és érvényesülő ér-
tékek megerősítéséből, esetleg régiek módosításából,
újraértelmezéséből áll vagy az értékrendszert alkotó
értéktételezések áthierarchizálásából, amikor is alap-
vető értékk válik addig leszármasztatott, másodlagos ér-
ték. Az új értékek tételezése természetesen nem úgy ját-
szódik le, mint egy tudatos jogalkotási folyamat. A po-
litikai értékek az adott politikai mozgalom, rezsim,
közösség politikai eszméiből, ideológiájából, célkitű-
zéseiből és főleg gyakorlatából absztrahálhatók. Az így
absztrahált, illetve az absztrakt értéktételezésekből
lebontott, konkretizált, intézményesített értékrendszer-

hez való értékelő viszony eredménye az adott értékrend elfogadása, részleges vagy teljes elutasítása.

Mindenesetre a politikai rendszerek saját értékrendszerük tisztázása, tudatosítása nélkül a legfontosabb legitimációs alapról mondanak le. A politikai legitimáció alapja a tételezett politikai értékek visszaigazolása, elfogadása, a velük való azonosulás, amely viszonylag sikertelen politikai gyakorlat (választások elvesztése, parlamenti leszavazás, vezetők elbukása stb.) esetén is azonosulást biztosító alapként funkcionál.

Persze mindig voltak olyan praktikus politikai mozgalmak, erőcsoportok, amelyek a napi politikai célkitűzéseket azonosították a mozgalom értékeivel, és a napi politikai eredményekkel való azonosulást értékelfogadásnak tekintették. Ez az azonosulás a napi politikai sikereknek van kitéve, míg a tételezett értékek elfogadása független a napi politikai sikerektől és tartós visszaigazolást és elfogadást biztosít.

A fő kérdés tehát az, hogy vannak-e egyáltalán, és ha vannak, melyek egy politikai mozgalom, vezetés alapvető értékei.

A látszólag triviális kérdést egyáltalán nem olyan egyszerű megválaszolni, főleg megközelítően általánosítható, mindenre igaz választ adni rá. Egyrészt azért sem, mert egy politikai mozgalom nagyon sikeres politikai tevékenységet folytathat, 10-20-30 éven keresztül is akár, anélkül, hogy tételezett politikai értékeit tisztázná, vagy elkülönítené más politikai mozgalmak értékeitől.

A tételezett értékek nélkül is lehet sikeres egy politikai csoportosulás, mindennapi politikai tevékenysége és célkitűzései szintjére lezárítva az azonosulás

alapját. A tételezett politikai értékek nélküli politikai mozgalomnak attól sem kell tartania, hogy tételezett értékei alapján itélik meg mindennapi politikai gyakorlatát. Az ilyen politikai mozgalom természetesen nem igényelheti, hogy a társadalom széleskörűen és történelmi idővel mérhető azonosulás keretében tudatosan elfogadja, aktív támogatásával visszaigazolja.

Másrészt azért sem evidens, hogy a politikai mozgalmak tisztázzák saját politikai értékeiket, mert kompromittálhatják azt, illetve a számonkérés alapjává válik tételezett politikai értékek rendszere.

Korábban alapvetőnek számító politikai értékekkel szakítottak politikai pártok és mozgalmak a politikai perifériára szorulás, támogató bázisuk elvesztése, ennek elkerülése, az egyes értékek konzekvens megvalósításával járó kiábrándító és elutasított gyakorlattól való félelem miatt. (Gondoljunk arra, hogy pl.: Német Szociáldemokrata Párt világnézeti kötöttségét feladta, az eurokommunista pártok törölték a kizárólagos hatalom, a világnézeti egység, a hatalom koncentrálása, a centralizáció, a monopolisztikus hatalmi blokk, az egypártrendszer, a katonai típusú pártfegyelem stb. korábbi értékeit.)

Az értékrendszer korrekciója elkerülhetetlen minden politikai mozgalom esetében. Ha elfogadjuk, hogy a politikai értékekkel való azonosulás az egyik legfontosabb legitimációs alap, akkor az is nyilvánvaló, hogy a politikai értékrendszer zavarai alapvető legitimációs zavarokhoz vezetnek. Különösen három értékzavar okoz legitimációs zavart:

Az egyik, ha nem világosak és egyértelműek a politikai vezetés értékei, vagyis, ha elmarad az értékabsztrakció és az értéktételezés.

A másik, ha a tételezett és a gyakorlatban érvényesített értékek jelentősen eltérnek egymástól. Ez

esetben nem feltétlenül a politikai gyakorlat eltérő értékeit kell kárhóztatnunk, hiszen sok esetben a gyakorlatban érvényesített új értékrendszer lát el alapvető "rendszerjavító" funkciót a tételezett értékekkel szemben. Más esetben a tételezett értékek érvényesítését kéri számon a társadalom. Ez az értékettőződés elbizonytalanítja és demoralizálja nemcsak a társadalom tagjait, de az intézményesült hatalom képviselőit is.

A harmadik súlyos értékzavarra visszavezethető legitimációs zavar, a tételezett értékek elutasítása. Nehezebb észlelni - ezért súlyosabb válsághoz vezet - az értékek társadalmi elutasítását, ha az értékelutastás, új értékigény megjelenése és új értékek tételezése és választása visszafogott, korlátozott, esetleg titkolt. Az értékütközések, lebontódások nyílt mechanizmusa helyett az értékcolliziók rejtett és teljesen spon-tán, kiszámíthatatlan folyamatai lassan, de biztosan dezorganizálják a társadalom politikai és erkölcsi életét.

Minden történelmi küldetésű politikai mozgalom eminens kötelessége és feladata politikai programja, ideológiai nézetrendszere, gyakorlati politikai célkitűzései meghirdetésével együtt alapvető politikai értékeinek tisztázása és megfogalmazása. Az értéktételezés és az értékelkötelezés programadó jelentőségű politikai feladat.

A tételezett értékrendszernek egyrészt hierarchizáltak, másrészt harmónizáltak, harmadrészt koherensnek és konzekvensen intézményesítettnek kell lennie.

Az értékrendszer hierarchiáját az alapvető, a le származtatott másodlagos és harmadlagos értékek rendje adja és mutatja meg.

Az értékkategóriák harmonizálása az értékek intézményesülési folyamatában végezhető el. A harmonizálás során kell elkerülni azt, hogy valamely érték abszolútizált érvényesítése más érték érvényesülését megakadályozza, vagy hogy az abszolútizált érték érvényesülése során éppen ellenkező következményhez vezessen célzott hatásához képest.

A szabadság alapértékének eltúlzása vagy helytelen tartalmú értelmezése az egyenlőség értékének érvényesülését veszélyezteti, míg az egyenlőség értékének abszolútizálása és nem megfelelő tartalmú intézményesítése a szabadság-értékét szorítja háttérbe. De a leszámoltatott értékek nem harmónizált rendszere is a politikai rendszer torzulásához vezethet. Így például a helyi hatalom és az önkormányzat elvének eltúlzása vagy éppen teljes háttérbe szorítása az egység és a politikai stabilitás követelményeivel szemben. A pluralizmus-érték érvényesülésének korlátot kell, hogy szabjon a társadalmi integráció elve. Az integráció és az egység követelménye viszont nem vezethet monolitikussághoz, az egyformaság erőszakolásához. Vagy például a Gombár Csaba által az uralom funkcionális összetevőiként felfogott sajátos elvek, rációk és kráciák (demokrácia, technokrácia, bürokrácia, logokrácia stb.) harmonizált - és társadalmi szféránként eltérően hierarchizált és harmonizált - rendszere kell, hogy érvényesüljön. A példák sorát folytathatnánk, mert tulajdonképpen szinte minden elsődleges, másodlagos és harmadlagos érték közvetve vagy közvetlenül összefügg a többivel, egyik sem érvényesíthető önmagában.

Az értékek harmonizálása először is hierarchizálást (társadalmi szféráktól, szintektől függően esetleg eltérő hierarchizálást), másodsor kölcsönös korlátozást, együttes érvényesítést jelent.

Egy koherens értékrendszer érték kategóriái nem kizárják, hanem kölcsönösen korlátozzák, kiegészítik és feltételezik egymás érvényesülését. A szabadság, az autonómia, az önállóság, az önkormányzat értékeit korlátozni, de nem feláldozni kell az egyenlőség értékével szemben. Harmonizált és együttes intézményesítésüket és érvényesülésüket kell biztosítani. A többség hatalma összeegyeztethető a kisebbségek védelmével, anélkül, hogy akár a többség hatalma, akár a kisebbségek védelme abszolútizálódna és nem kívánt eredményhez vezetne.

Az értékrendszerrel szemben támasztható másik fő követelmény a rendszert alkotó értékek koherenciája, mégpedig kettős vonatkozásban. Egyrészt a tételezett értékek között nem lehetnek össze nem egyeztethető értékek. Így például az egypártrendszer és a centralizáció szervezési elveit nem lehet értékke emelni, mert ezek összeegyeztethetetlenek és kizárják olyan értékek érvényesülését, mint a demokrácia, az önkormányzat, az autonómia, a politikai szabadság, a vezetők felválthatósága, a nyilvános politizálás stb. értékeit. Nem egyeztethető össze a szocializmus egyenlőség-értékével a politikai egyenlőtlenség vállalása vagy a szabadsággal szemben az egyén teljes alárendelése egy szervezetnek vagy lemondás a nyilvános politikai kritika alkalmazásáról stb.

Az értékek koherenciájának másik vetülete az értékek lebontása, konkretizálása, intézményesítése. Az alapértékekre - azoknak konzekvensen megfelelő - másodlagos és harmadlagos értékek rendszere kell hogy ráépüljön, konkrétta és intézményesítetté, mégpedig hézagmentesen kiépítetté téve az értékek rendszerét.

Az értékek konzekvens és koherens intézményesítésében a politikai-szervezeti és a jogi normáknak van ki-tüntetett szerepük. A politikai szervezetek normái és a jogszabályok egyrészt nem tartalmazhatnak az értékek

érvényesülését korlátozó, akadályozó előírásokat, másrészt kell, hogy tartalmazzák azokat az előírásokat, amelyek biztosítják az értékek következetes érvényesülését és negatív értékek háttérbe szorulását.

A politikai szabadság értékét súlyosan sértik és érvényesülését akadályozzák a keret jogszabályok (izgatás, közveszélyes munkakerülés, közösség megsértése), a bírói függetlenség hiánya politikai perekben, a rendőrség eltúlzott jogosítványai (igazoltatásnál a csomag átkutatás joga, bejelentési kötelezettségek előírása stb.). az ország területén való mozgást vagy a külföldre utazást korlátozó intézkedések, a szolgálati és államtitokra hivatkozó titkosítások, a hatalmával visszaélő vagy feladatait nem teljesítő rendőr, hivatalnok felelősségre vonását nehezítő vagy lehetetlenné tevő jogintézmények, illetve a politikai felelősségre vonást biztosító jogintézmények hiánya stb.

A politikai értékek koherens és harmonizált rendszerének a kialakítása nem csupán normaalkotási és nem is egyszeri feladat. Lényegileg társadalmi méretű történelmi folyamat eredménye lehet egy koherens, harmonizált és a tételező politikai mozgalom, vezetés, közösség egészének és tagjainak cselekvését egyaránt meghatározó értékelési (legitimációs) alap kialakulása. Ezt a folyamatot lehet tudatosan gyorsítani, a tételezett értékrendszert pontosítani és az értéktételezés társadalmi nyilvánosságát szélesíteni. A társadalom által elfogadott politikai, harmonizált és koherens, értékrendszer kialakulása elsősorban demokratikus politikai folyamatok keretében valósulhat és szilárdulhat meg.

A politikai értékrendszer igazi szilárdító közege a közösségek demokratikusan szerveződő és politizáló rendszere, a demokratikusan szervezett és működő politikai rendszer.

Értékkonfliktusok, értékzavarok a politikai értékek rendszerében

Az értékzavarok többnyire csupán megjelenítői egy súlyosabb társadalmi-politikai feészültségnek, megoldatlan problémának. A politikai értékek a mindennapi lét viselkedéseinek nem csupán alapvető regulátorai, hanem a politikai programok, célok és a hatalmi mechanizmus tartalmi összetevői is, ezért az értékválság, az értékzavar nemcsak a magatartásbefolyásolási rendszer zavarára.

Minden társadalom értékrendszere megszüntethetetlenül plurális szerkezetű, de az egyes létszférák (gazdaság, politika, kultúra stb.) értékvilága is egyszerre foglal magában többféle értékrendszert. Az értékzavarok és értékválságok alapvető oka azonban nem az értékek, értékrendszerek pluralitása, ezért a megoldás sem az, hogy valamiféle homogén értékvilág kialakítására törekedjünk. Önmagában az értékpluralitás még nem értékzavar. Az egyes értékrendszerek közötti konfliktusok feloldhatók, illetve egy-egy személy, közösség spontán és tudatos választások, előnyben részesítések keretében viszonylag határozottan és túlságosan éles vagy hosszantartó meditáció nélkül képes választani, elfogadni, magáévá tenni az általa választott értéket. Egy vallásos meggyőződésű ember értékelkötelezettsége nem rendül meg az ateista értékrendszerrel való konfliktus észlelésétől és fordítva. A különböző szub- és kontrakultúrák értékösszetevőinek a választása a társadalmi értékek ismeretében és azok ellenére történik, mint ahogyan a szub- és kontrakultúrák elutasítása is. A politikai értékzavarok sem abból fakadnak, ha világosan elkülöníthető és eltérő politikai értékrendszerek léteznek egymás mellett. A súlyosabb értékzavarok éppen abból fakadnak,

ha markánsan eltérő politikai mozgalmak értékvilága összerosódik, keveredik egymással.

A politikai értékek zavarait tehát nem az érték-pluralitásban, hanem mélyebben lévő politikai és társadalmi zavarokban találjuk meg. A politikai értékek világában található zavarok főbb okai és megnyilvánulásai társadalmunk politikai rendszerében a következők:

- az értéktételezés folyamatának zavarai,
- az értékrendszerek külső harmonizációjának hiánya, valamilyen értékrendszer abszolutizálása,
- az értékrendszer belső harmonizációjának hiánya, inkoherens vagy lebontatlan, nem intézményesített értékrendszer,
- kettős kötődés, a megkettőződött értékrendszer relativizáló hatása,
- értéktévesztés és felcserélés: nem érték vagy negatív érték értékként tételezése,
- közösségihiány: az értéktételezés, -megőrzés, -érvényesítés mechanizmusainak fogyatékoságai,
- a társadalmi értékhierarchia megrendülése, a politikai vezetés legitimációs válsága,
- az értékkontinuitás zavarai.

Az értéktételezés folyamatában a legsúlyosabb zavart előidéző tényező, hogy még ma nincs világosan és egyértelműen tételezett politikai értékrendszere a szocializmusnak. Nem valamiféle értékkódexre gondolok természetesen, hanem arra, hogy demokratikus viták keretében megfogalmazott és viszonylag egységesen értelmezett értékek tételezése, ellentétes értékek elutasítása nélkül óhatatlanul állandósulnak az értékinterpretációs viták. Ezek a viták ráadásul nem nyilvánosak, illetve jószerivel nincsenek is. Az alapvető politikai értékek (szabadság, egyenlőség, igazságosság, demokrácia stb.) tartalma és hierarchiája vonatkozásában még csak relatív

megegyezés sincs sem a politikai vezetés, sem a politikai élet alanyai között.

A vezető politikai réteg elfogadott értékeinek a homálya részben őt magát is elbizonytalanítja, másrészt a társadalom tagjai számára sem világos, hogy végül is milyen értéktartalommal kellene azonosulni, illetve milyen értékeket kérhet számon a tétélező politikai vezetésen, milyen mércét állíthat fel önmaga, mások és a politikai vezetés tevékenységének megítélése során.

Az értéktétélezés folyamatában a másik súlyos zavart keltő tényező az értéktétélezés monopolizálása. Ez részben úgy jelenik meg, hogy az értékek meghatározása, tartalmának interpretálása a hatalom éppen csúcson lévő vezetőinek a kizárólagos privilégiuma vagy ha nem foglalkozik a politikai értékek egyértelmű és világos kinyilvánításával, akkor másoknak sem engedi azt meg. Márpedig az érvényesülésre számot tartó értékek csak nyílt demokratikus vitákban, közösségi keretekben és viszonylag széles társadalmi megegyezés keretében tétéleződhetnek. Ennek elmaradása miatt szinte nincsen viszonylag egyértelműen meghatározható és közmegegyezés alapján elfogadott politikai értékrendje társadalmunk politikai vezetésének. Az értéktétélezés monopolizáltsága vagy az alternatív értéktétélezés megakadályozása még súlyosabb zavarhoz vezet, ha az értéktétélező politikai vezetésbe, elitbe vezetett bizalom rendül meg. A politikai bizalom megvonása az értéktétélezőtől felerősíti az alternatív értéktétélezés igényét, amelynek intézményesülését meg lehet ugyan akadályozni, de ez nem szünteti meg a "hivatalos" és kizárólagos értéktétélező bizalmi válságát.

Az értékrendszer külső harmonizációjának hiánya természetesen nem azt jelenti, hogy a vele ellentétes tartalmú politikai értékrendszerrel nincs harmonizálva. Hanem abban nyilvánul meg, ha a politikai értékrendszer

abszolutizálódik, oly mértékben átpolitizálja az erkölcsi, a gazdasági, a jogi értékrendszert, hogy helyükbe lépve nem engedi érvényesülni azok sui generis erkölcsi, gazdasági, jogi értéktartalmát. Úgy is mondhatjuk, hogy a politikai értékrendszer erkölcsi és jogi érték kötöttsége megszűnik, jogilag és erkölcsileg korlátozatlaná válik. A politika abszolutizálódása relativizálta az erkölcsi és a jogi értékeket egyaránt vagy eszközzé fokozta le. Márpedig, ha egy politikai értékrend nem kényszerül rá, hogy más politikai értékrendszerek "kritikájának" ki legyen téve és még saját erkölcsi és jogi értékrendszere sem jelent számára kötöttséget, akkor az állandóan változó tartalmú politikai értékek teljes értékrelativizmushoz vezetnek, nemcsak a politikai értékek világában, de az erkölcsi és a jogi értékek rendszerében is.

Talán elegendő példaként a személyi kultusz időszakának teljes értékrelativizálódására, értékleépülésére és a politikai céloknak teljesen alárendelt jogi, erkölcsi, gazdasági értékek érvényesülésére utalni. De még ma sem világos, hogy a cél szentesítheti-e az eszközöket, hogy a politikai hatékonyság határai hol vannak, hogy lehet-e a politikai vezetés célkitűzéseit jogi értékekkel és jogintézményekkel korlátozni, hogy a közösségi érdek nyilvános képviselése előbbre való érték-e annak korlátozásával szemben, hogy a jogintézményekben deklarált korlátok érvényesíthetők-e az erőszakolt központi akarattal szemben, hogy van-e egyáltalán korlátja a központi akarat érvényesítésének és a választható eszközöknek, hogy a választójogban biztosított állampolgári jogok korlátozásának politikai és erkölcsi érték-korlátai hol húzódnak meg.

A másik súlyos zavart keltő tényező a politikai értékek külső harmonizálásában, ha a tétélezett politikai értékek a tétélezés szintjén maradnak meg, és nem

konkretizálódnak jogintézményekben vagy éppen ellentétes, a tételezett értékek érvényesülését akadályozó jogintézmények megalkotására kerül sor.

A szabadság, az egyenlőség, a demokrácia, a humanizmus stb. alapvető politikai értékeinek érvényesülését jogintézmények koherensen összefüggő és hégzagmentes rendszerben kell biztosítani, konkretizálni nemcsak azért, hogy a tételezett politikai érték érvényesüljön, az állampolgár bízhatson azok érvényesülésében, hanem azért is, hogy egyrészt számonkérhető legyen a politikai-állami szervezetek hivatalnokain és vezetőin, másrészt, hogy megakadályozza a tételezett értékekkel ellentétes negatív értékek érvényesülését. A demokrácia értékének érvényesülését garantáló jogintézmények hiánya nem egyszerűen joghégzag, jogalkotási hiba, hanem antidemokratikus gyakorlat kialakulását teszi lehetővé anélkül, hogy nyilvánvalóvá válna az antidemokratikus gyakorlat jogszerűtlensége.

Az értékrendszer belső harmonizációjának zavarait elsősorban a közösségi, nyilvános kontroll hiánya teszi lehetővé. Ennek következtében alakulhat ki, hogy egymást kizáró értékek, illetve negatív értékek tételeződnek a politikai értékrendszerben vagy valamelyik eltúlzása más érték érvényesülését lehetetlenné teszi. A politikai érték-kategóriák és a leszámaztatott értékek eltúlzása a demokrácia sokszor felhánytorgatott gyengeségeihez, veszélyeihez vezethet. Így a szabadság értékéből szabadosság, az egyenlőségből egyenlődség, a pluralitásból széthúzás és dezintegráció, a rotáció elvéből személyi instabilitás és kiszámíthatatlanság, a kisebbség oltalmazásából anarchia, a toleranciából erkölcsi és politikai züllés stb alakul ki.

Az értékek harmonizálása a közösségek nyilvános politikai tevékenysége során valósulhat meg, és a mindennapi közösségi ellenőrzés garantálhatja az értékek harmozított, egymást kölcsönösen korlátozó és egyúttal erősítő érvényesülését.

A kettős kötődés, a megkettőzött értékrendszer kialakulása súlyos értékzavart, értékválságot idéz elő társadalmunkban. Kettős kötődésről akkor beszélünk, ha ugyanazon érték-tételező és hirdető tételezett értékei és ténylegesen érvényesített értékei között lényeges eltérés van. Ez kialakulhat úgy is, hogy a tételezett értékek elfogadhatatlanok és az érvényesített értékek játszanak pozitív korrekciós szerepet és fordítva is. Így például a szervezeti koncentráció, a centralizáció, a túl erős központi irányítás tételezett, hirdetett értékeivel szemben a gyakorlat alakított ki pozitív érték-korrekciós rendszert, de ezzel relativizálta a hirdetett értékeket, azokban az esetekben is, amikor azok érvényesítése pozitív szerepet töltött volna be.

Az értékrendszer megkettőződésének másik esete, amikor a tételezett érték valóban pozitív, általánosan elfogadott, de a politikai hatalomgyakorlás mindennapi mechanizmusában eltérő értékrend érvényesül. Az értékrendszer ilyen megkettőződése generális veszéllyel jár, nevezetesen azzal, hogy a gyakorlatban követett, követhető értékrendszerek gyakori változása mindenféle érték-kötöttséget relativizál és a lebontó értékek helyébe nem új értékek, hanem mindennapi életfilozófiák, a sikeres szervezeti létet, karriert biztosító cinikus tevékenységapológiák lépnek.

Ez erősen demoralizálja nemcsak a társadalom tagjait, de a politikai szervezetek, a politikai intézmények működését is.

Az értékmegkettőződés tehát nem feltétlenül azt jelenti, hogy két eltérő értékrendszer rögzül (a hirdett és a követett), hanem hogy a hirdett értékek állandósága mellett a ténylegesen követett értéke viszonylag gyorsan változnak, illetve az értékek helyébe benyomulnak pragmatikus élet- és sikerfilozófiák, magatartásminták, a sikeres életvitelt biztosító elvek. Ez pedig tulajdonképpen új értékek kialakulását nélkülöző értékleépülés.

Külön szociológiai vizsgálatot igényel annak elemzése, hogy adott időben a ténylegesen követett érték (vagy a tételezett értékekkel szembenálló, eltérő értékek plurális rendszere) játszik-e pozitív szerepet, korrekciós funkciót vagy negatív töltése és relativizálódása miatt a tételezett értékek következetes lebontása és intézményesítése a követendő út.

Értéktévesztésről, értékfelcserélésről akkor beszélhetünk, amikor nem-érték (módszer, eljárás stb.) vagy negatív érték értékként tételeződik. Ilyen tipikus eset a centralizáció, a szervezeti koncentráció érték tételezése, holott ezek relativisztikusan érvényesíthető módszerek, de értékként tételezésük háttérbe szorította a demokrácia, az önkormányzat, az autonómia stb. értékeit.

Súlyos értékzavarokat idéz elő társadalmunkban a közösségek hiánya, amelyek - különösen a politikai közösségek - nem azért hiányoznak, mert nincs rájuk igény, hanem mert megszervezésük, működésük intézményesen korlátozott, azt mondhatjuk, hogy "értékkorlátozott", annak ellenére, hogy a szocializmus politikai értékei közé tartoznak a közösségek szervezése, bekapcsolásuk a politikai döntési folyamatokba.

Az értéktételezés és az értékfordozás - továbbadás - érvényesítés valódi közegei a közösségek, ezért

hiányuk szinte mindenféle értékzavar kialakulását elősegíti. Így az értéktételezés, az értékek közösségi harmonizálódásának elmaradását, a kettős kötődések elkerülését, negatív értékek érvényesülésének megakadályozását stb.

A társadalom értékrendszerei hierarchizáltak, és a politikai értékek rendszerei között a mindenkori politikai vezetés értékrendszere kell, hogy a legszélesebb körben (nemcsak saját közösségében) elfogadásra találjon. A hatalmi vezető réteg éppen attól válhat (a hatalom pusztta birtoklásán túl) a társadalom vezető rétegévé, ha nemcsak hatalmának pusztta tényét, hanem annak helyességét is elfogadtatja. A hatalmi elit persze nem elődöktől-környezettől függetlenül alakítja ki saját értékrendjét, hanem a társadalomban kialakult értékek rendszeréből is adaptálnia kell, meg kell őriznie pozitív és történetileg helyesnek bizonyult értékeket. Ha ez nem következik be, izolálódik és életidegenné válik saját tételezett értékrendszere, és bár hatalmi vezető funkciója megmarad, társadalmi méretű értékajánló szerepe megszűnik. Úgy is mondhatjuk, hogy ilyenkor szétválik a politikai elit és a társadalmi elit. Ez a szétválás a politikai vezetés súlyos legitimációs zavarát is jelentheti, hiszen értékrendszerének visszaigazolása, elfogadása nélkül marad meg hatalmi pozíciója. Hatalmi pozíciójának, politikai vezető szerepének legitimációs váltsága értékváltsággként jelenik meg, ami bármikor hatalmi-politikai váltságba csaphat át.

Az értékkontinuitás zavarai elsősorban a korábban elfogadott és intézményesült értékrend tagadásának abszolutizálásából fakadnak, az értékrendszerek történelmi kontinuitásának, a megszüntetve-megőrzés dialektikájának eltorzításából. Évszázadok során kialakult és elfogadott értékrendek lerombolása, indokolatlan tagadása, értékek beépítése történt meg új értékrendszer kiépülése

nélkül, illetve az ajánlott, új értékrendet sem tették magáévá társadalmunk közösségei.

A politikai kultúra értékösszetevői mellett a munkaerőkölcs értékei estek elsősorban áldozatul az intézményesült értékek lerombolásának.

A politikai értékek kontinuitásának zavara együttjárt a nemzettudat és a történelmi tudat szétzilálásával, szétrombolva a történelmi, a nemzettudat és a politikai értékek történelmileg helyes és megőrzendő elemeit is.

Az ötvenes évek politikai vezetésének erőfeszítése a tudati elemek és a politikai értékek totális diszkreditálására vonatkozóan - mondhatni - sikeres volt. Valóságos közösségi összetartó, közösségformáló értékeket is leépítettek anélkül, hogy az ajánlott új értékrendet elfogadta, visszaigazolta volna társadalmunk. Gondoljunk a szocializmus kezdeti szakaszának olyan erőszakolt politikai értékeire, mint a mindenek felett álló párhűség, a privátszféra teljes átpolitizálása, a közéleti kiszolgáltatottság, az abszolutizált ellenségkeresés és az állandósított éberség, a nyilvános önkritikák megálázó kényszere, a cél szentesíti az eszközt elve, a csak abszolút helyes és az abszolút helytelen leegyszerűsítő érték kategóriákban gondolkodás, továbbá a valóban pozitív és szocialista értékeket visszaigazolni, hitelesíteni, az egyénekekkel elfogadtatni képes politikai közösségek vagy közösség-kezdeményezések elsorvasztása és felosztása.

Összességében megállapíthatjuk, hogy a politikai értékek zavarai mögött többnyire az értékek világán túlmutató társadalmi-gazdasági és politikai-hatalmi zavarok, feszültségek, súlyos problémák húzódnak meg, amelyek a politikai értékek világában is megjelennek. Az érték-

zavarokat előidéző társadalmi problémák hatásai fel-
erősítik és bizonyos mértékig feltételezik egymást.
Az értékzavarok megszüntetése az értékek világában
mélyebben rejlő feszültségek és ellentmondások megol-
dását igényli.

A115742